

KIRAAT İLMİNDE MÂNEVÎ MED OLGUSU: OSMANLI KIRAAT MESLEKLERİNDEKİ UYGULANIŞI VE EN-NEŞR MUHARRİRLERİNDEN YUSUF EFENDİZÂDE EL-AMÂSÎ İLE MUSTAFA EL-İZMİRÎ'NİN BU KONUDAKİ GÖRÜŞLERİ

Osman BOSTAN*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 01 Aralık 2025, **Kabul Tarihi:** 13 Mart 2026, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2026, **Atf:** Bostan, Osman. "Kıraat İliminde Mânevî Med Olgusu: Osmanlı Kıraat Mesleklerindeki Uygulanışı ve *en-Neşr* Muharrirlerinden Yusuf Efendizâde el-Amâsî ile Mustafa el-İzmîrî'nin Bu Konudaki Görüşleri". *Din-bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 26/1 (Mart 2026): 469-500.

DOI: 10.33415/daad.1833889

Öz

Kıraat farklılıkları usûlî ve ferşî olarak ikiye ayrılır. Ferşî farklılıklar genellikle anlamı etkilerken usûlî farklılıklar ise mânavî pekiştirmeye yönelik birkaç husus dışında tilâvetin ses boyutunu oluşturur. Mânevî med, usûlî konular içinde yer alan ve anlamın ses aracılığıyla pekiştirilmesini sağlayan özgün bir tilâvet unsurudur. Çalışmada mânevî med-din iki alt türü olan medd-i ta'zîm ve medd-i tebrîe ele alınmıştır. Medd-i ta'zîm, Osmanlı kıraat mesleklerindeki tatbikatı bakımından; medd-i tebrîe ise Osmanlı kıraat eğitimi geleneğinde ve *en-Neşr* tahrîrâtının şekillenmesinde etkili iki isim olan Yusuf Efendizâde (öl. 1167/1754) ile Mustafa el-İzmîrî (öl. 1155/1742) arasındaki görüş farklılıkları çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmada doküman analizi yöntemiyle temel kaynaklar ve Osmanlı kıraat uygulamaları karşılaştırılmıştır. Bulgular medd-i ta'zîmin tüm kıraat mesleklerinde takrîb tarikinde uygulandığını; seb'a ve aşere tariklerinde yer almasa da İtilâf ve Sûfî mesleklerince ihtiyarî bir vecih olarak benimsendiğini göstermektedir. Efendizâde, lâ-i tebrîenin isminin ister fetha üzere mebnî ister merfû ve münevven olsun, her iki durumda da medd-i tebrîenin câiz olduğunu savunmuş; İzmîrî ise yalnızca ismin fetha üzere mebnî olduğu lâ'larda geçerli olacağını belirtmiştir. Günümüz kıraat tedrisinde İzmîrî'nin yaklaşımı genel kabul görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Mânevî Med, Medd-i Ta'zîm, Medd-i Tebrîe, Hamza b. Habîb.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlimi Anabilim Dalı, Samsun/Türkiye, bostanosman61@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-7543-9187>.

The Phenomenon of Spiritual Madd in the Science of Qirā'āt: Its Practice in Ottoman Qirā'āt Professions and the Views of Yūsuf Efendizāde al-Amāsī and Mustafa al-İzmīrī, Among the Editors of al-Nashr

Osman BOSTAN*

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 01 December 2025, **Accepted:** 13 March 2026, **Published:** 31 March 2026, **Cite as:** Bostan, Osman. "The Phenomenon of Spiritual Madd in the Science of Qirā'āt: Its Practice in Ottoman Qirā'āt Professions and the Views of Yūsuf Efendizāde al-Amāsī and Mustafa al-İzmīrī, Among the Editors of al-Nashr". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 26/1 (March 2026): 469-500.

DOI: 10.33415/daad.1833889

Extended Abstract

Differences in qirā'āt are classified into two main categories: farshī differences, which relate to the lexical and morphological structure of words, and uşūlī differences, which concern pronunciation and articulation. While farshī differences often affect meaning directly, uşūlī differences belong to the phonetic dimension of recitation, except in a limited number of cases where meaning is reinforced through sound. Within this framework, spiritual madd represents a recitational feature through which meaning is strengthened through vocal prolongation. This article examines two subtypes of spiritual madd—madd al-ta'zīm and madd al-tabrī'a. Madd al-ta'zīm is analyzed in terms of its application within Ottoman qirā'āt lineages, while madd al-tabrī'a is examined through the disagreement between two influential scholars who played an important role in the Ottoman qirā'āt teaching tradition and in the formation of the al-Nashr taḥrīrāt tradition: Yūsuf Efendizāde al-Amāsī (d. 1167/1754) and Muşṭafā al-İzmīrī (d. 1155/1742).

Until the seventh century ah, qirā'āt instruction centered on Abū 'Amr al-Dānī's al-Taysīr and al-Shāḫībī's Hīrz al-Amānī. From the ninth century ah onward, Ibn al-Jazarī's seminal work al-Nashr fī al-qirā'āt al-'ashr introduced a framework that influenced later qirā'āt pedagogy. Within the post-Ibn al-Jazarī tradition,

* Assistant Professor, Ondokuz Mayıs University, Faculty of Theology, Department of Quranic Reading and Recitation Science, Samsun/Turkey, bostanosman61@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-7543-9187>.

two methodological tendencies emerged concerning the pedagogical implementation of transmitted recitational variants (wujūh al-qirā'āt): the rukḥṣa approach, which permits the use of transmitted variants, and the 'azīma approach, which restricts practice to the most rigorously authenticated transmissions. Although Yūsuf Efendizāde and Muṣṭafā al-İzmīrī operated within this framework, they differed in their grammatical reasoning regarding the conditions for applying madd al-tabrī'a.

According to Yūsuf Efendizāde, madd al-tabrī'a may be applied not only when the noun governed by lā is fixed on fatḥa, but also when, with the repetition of lā, the noun appears in a nominative and nunated form. In his view, the semantic force of tabrī'a remains intact in both cases and the application of madd remains valid. Muṣṭafā al-İzmīrī maintained that madd al-tabrī'a is valid only when the noun governed by lā is mabnī 'alā al-fatḥ. When the noun appears in a nominative and nunated form, he argued, lā no longer functions as lā al-nāfiya li'l-jins but resembles laysa in meaning. In such cases, the semantic condition required for madd al-tabrī'a is absent.

This study employs qualitative research methods, specifically document analysis and comparative textual analysis, by examining passages in classical qirā'āt works alongside Ottoman recitational practices. The findings indicate that madd al-ta'zīm was practiced across Ottoman qirā'āt lineages within the taqrīb tradition. Although it was not included as a regularly transmitted option in the sab'a and 'ashara traditions, it was adopted as an optional wajh by the İtilāf and Süfī lineages associated with the Istanbul recitation tradition. This shows that, in the Ottoman qirā'āt tradition, spiritual madd functioned both as a pedagogical discipline of vocal control and as a meaning-centered mode of emphasis. The study further shows that in contemporary qirā'āt instruction al-İzmīrī's position has become the dominant view, according to which madd al-tabrī'a is applied only where the noun governed by lā is mabnī 'alā al-fatḥ.

Keywords: Qirā'āt, Spiritual Madd, Madd al-Ta'zīm, Madd al-Tabrī'a, Hamza b. Ḥabīb.

Giriş

Kur'ân tilâvetinin sahih biçimde aktarılmasını konu edinen kıraat ilmi, rivayet ve eda esasları üzerine kurulmuş bir disiplindir. Bu ilim kapsamında ortaya çıkan kıraat farklılıkları yalnızca fonetik bir çeşitlilik olmayıp lafız ile mâna arasındaki ilişkinin farklı tezahürlerini yansıtmaktadır.¹ Kıraat farklılıkları genel itibarıyla kelimenin yapısına ve kipine ilişkin ferşî; telaffuz ve seslendirmeye yönelik usûlî olmak üzere iki ana kategori altında incelenmektedir. Ferşî ihtilafların çoğunlukla anlama doğrudan etki ettiği, usûlî fark-

¹ Ebû Amr Osman b. Se'îd ed-Dâni, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kirâ'âtî's-seb'î'l-meşhûra*, thk. M. Kemal Atik (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1420/1999), 2/13; Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kirâ'âtî'l-aşr*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Dimaşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1439/2018), 1/117-128.

lılıkların ise daha çok fonetik düzlemde kaldığı görülmektedir.² Bununla birlikte, usûlî kategoride yer almasına rağmen mânavı pekiştirme (te'kîd) fonksiyonu taşıyan bazı uygulamalar da bulunmaktadır. Bu bağlamda mânevî med (medd-i ta'zîm ve medd-i tebrîe), ses ile anlam arasındaki ilişkinin dikkat çekici örneklerinden biri olarak kıraat metodolojisinde özel bir yer işgal etmektedir.³

Mânevî med uygulaması, kıraat tedrisatının erken dönem temel kaynakları olan Dâni'nin (öl. 444/1053) *et-Teystîr*'i ve Şâtıbî'nin (öl. 590/1194) *Hurzü'l-emânî*'sinde yer almamaktadır. Ancak bu med türü, İbnü'l-Cezerî'nin (öl. 833/1429) *en-Neşr* adlı eseriyle birlikte Hamza ez-Zeyyât'a (öl. 156/772) nispet edilerek sistematik biçimde kıraat öğretim geleneğine dâhil edilmiştir.⁴ İbnü'l-Cezerî sonrası dönemde, özellikle Osmanlı kıraat geleneğinde *en-Neşr*'in içerdiği vecihlerin pratiğe aktarımı, "ruhsat" ve "azîmet" eksenli iki metodolojik eğilimin belirginleşmesine yol açmış; bu durum İstanbul ve Mısır tariklerine mensup kıraat mesleklerinde⁵ farklı tatbikat biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

472 | db

Bu çalışmada medd-i ta'zîm ve medd-i tebrîe, Osmanlı kıraat geleneğindeki tatbikat biçimleri ve metodolojik yansımaları çerçevesinde incelenecektir. Araştırmanın temel problemi, bu iki med türünün Osmanlı kıraat mesleklerinde hangi esaslara göre tatbik edildiği ve İbnü'l-Cezerî sonrası kıraat usûlü açısından nasıl temellendirildiğidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, mânevî med olgusunun anlam ve fonetik temellerini açıklığa kavuşturmadır. Ayrıca

² Muhammed Ahmed Müflih el-Kudât vd., *Mukaddimât fî 'ilmi'l-kirâât* (Amman: Dâru Ammâr, 1422/2001), 77-78.

³ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1107-1111; Târik Mahmûd Selmân Havâlide, "el-Meddü'l-Ma'nevîyyü fî'l-Kirââtî'l-Kur'âniyye -Dirâse Savtiyye Delâliyye-", *Câmi'atü Ayn-i Şems Havliyyâtü Külliyyeti'l-Âdâb* 46 (2018), 38-43.

⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1109-1111.

⁵ Mesleklerle ilgili bilgi için bk. Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân fî izâhi Zübde'ti'l-irfân* (İstanbul: Karahisarizâde Sahaf Esad Matbaası, 1287), 112-118; Yavuz Frâat, "Kırâat İlmi ve Tarikler", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2011), 38-53; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 108-170; Mustafa Atilla Akdemir, "Kıraat ilminde Tahrîrât Meselesi", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2018), 102-107; Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (2019), 93-117; Osman Bostan, "en-Neşr Merkezli Çalışmalar (Tahrîrât Örneği)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (Haziran 2022), 215-229; Osman Bostan, *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 142-148.

Osmanlı kıraat geleneğinde *en-Neşr* tahrîrâtının sistemleşmesi ve kıraat eğitim mesleklerinin teşekkül sürecinde belirleyici rol oynayan Yusuf Efendizâde el-Amâsî⁶ ile Mustafa el-İzmîrî'nin⁷ medd-i tebrîe konusundaki farklı yaklaşımlarını mukayeseli biçimde değerlendirmek ve günümüz kıraat tedrisinde hangi görüşün sürdürüldüğünü ortaya koymaktır.

Kıraat ilminde med konusuna dair literatürde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu araştırmaların bir kısmında kıraat-i aşerenin ortak meseleleri çerçevesinde med türleri ele alınmış;⁸ bir kısmında ise med mertebeleri ve med miktarlarının belirlenmesi ile bu miktarların takdirinde kullanılan ölçü birimleri üzerinde durulmuştur.⁹ Ay-

⁶ Yusuf Efendizâde'nin hayatı ve ilmî kişiliğine dair geniş bilgi için bk. Halit Özkan, "Yusufefendizâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 41-42; Ali Öge, 18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri (İstanbul: Haciveviszâde İlim ve Kültür Vakfı, 2019); Burçin Özdemir, "Yusufefendizâde'nin Mecmualarda Yer Alan Şiirleri ve Edebî Yönü", *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (Kasım 2024), 139-143; Hatice Şahin Aynur, "Yusufefendizâde'nin Kıraat İlmi İcâzetnâme Geleneğindeki Yeri: Türkiye, Mısır, Malezya ve Endonezya Örnekleri", *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (Kasım 2024), 209-238; Davut Ağbal, "Yusufefendizâde'nin Tefsîru Sûrateyi'l-Beled ve'l-Kevser İsimli Risalesinin Tahkiki", *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (Kasım 2024), 13-34; Murat Akkuş - Mustafa Şen, "Yusufefendizâde Abdullah Hilmi el-Amâsî'nin (öl. 1167/1753) Risâle fi Ecvibeti Mesâil Mimmâ Yete'alleku bi Vücûhi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tahlili", *Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Eylül 2025), 63-91; Muhammet Ali Asar, "Yusufefendizâde'nin Mi'râciyye İsimli Eserinde Hadis Kullanımı", *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (Kasım 2024), 44-72; Murat Bahar, "Yusufefendizâde'nin Hz. İbrahim'e İsnad Edilen Üç Yalan Meselesini Şerhi", *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (Kasım 2024), 110-126; Abdulhamit Budak, "Yusufefendizâde'nin Yaşadığı Sosyo-Kültürel Ortam", *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (Kasım 2024), 173-197; Mustafa Salih Edis, "Yusufefendizâde ve Vahdet-i Vücûd Risalesi", *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (Kasım 2024), 83-101; Gülhan Maden, "Osmanlı Döneminden Bir Konulu Tefsir Örneği: Yusufefendizâde'nin Mi'râciyye Adlı Eseri", *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (Kasım 2024), 250-277.

⁷ Mustafa el-İzmîrî'nin hayatı ve ilmî kişiliğine dair geniş bilgi için bk. Tayyar Altukulaç, "İzmîrî, Mustafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23/530; Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kurrâları* (İstanbul: Rabbani Yayınevi, 2021), 179-182; Recep Koyuncu, *Kıraat İlminde Tahrîrât Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri (Edisyon Kritik)* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021); Hatice Şahin Aynur, "Kıraat İlmi İcâzetnâme Geleneğinde Osmanlı Kıraat Âlimi Mustafa b. Abdîrahmân b. Muhammed el-İzmîrî'nin Rolü -Mısır ve Endonezya Örneği-", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 29/1 (Haziran 2025), 253-272.

⁸ Muhammed Pilgir, *Kıraat İlminde Med: Kıraat-i Aşere'nin Ortak Meseleleri Bağlamında* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022), 57-510.

⁹ Mustafa Atilla Akdemir, "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/45 (Haziran 2018), 16-44; Muhammed Pilgir, "Med Miktarlarının Takdirinde Kullanılan Ölçü Birimleri ve Bunlara Dair Farklı Yaklaşımların İncelenmesi", *Der-giabant* 11/1 (Mayıs 2023), 46-56.

rıca bazı çalışmalarda tilâvette ses uzatması ile mâna arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığı meselesi bağlamında med olgusu ele alınmış;¹⁰ bazı araştırmalarda ise belirli kıraat eserlerinde med türlerinin ele alınış biçimi incelenmiştir.¹¹ Bununla birlikte mânevî med kapsamında değerlendirilen medd-i ta'zîm ve medd-i tebrîe uygulamalarının Osmanlı kıraat mesleklerindeki tatbikatı ile bu uygulamaların *en-Neşr* tahrîrâtı bağlamındaki yorumunu bütüncül biçimde ele alan müstakil bir araştırmaya henüz rastlanmamaktadır. Bu çalışmada ise mânevî med konusu sistematik bir bütünlük içerisinde ele alınmakta; ayrıca Osmanlı kıraat eğitim geleneğinde etkili olan Yusuf Efendizâde el-Amâsî ile Mustafa el-İzmîrî'nin konuya dair yaklaşımları mukayeseli biçimde değerlendirilerek literatüre katkı sunulması amaçlanmaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ve karşılaştırmalı metin incelemesi teknikleri kullanılmıştır. İbnü'l-Cezerî sonrası Osmanlı kıraat geleneğine ait temel kaynaklar incelenmiş; özellikle *en-Neşr*,¹² *Şerhu't-Tayyibe*,¹³ *İthâfü fudalâi'l-beşer*,¹⁴ *el-İtilâf*, *Bedâi'u'l-burhân*¹⁵ ve *Umdetü'l-hullân*¹⁶ gibi eserlerde yer

- ¹⁰ Necati Tetik, "Kur'ân Tilâvetinde Medd-i Bedel Vurguları", *EKEV Akademi Dergisi* 3/2 (2001), 110-120; Necdet Çağıl, *Kur'ân Belâgati ve Fonetik Yönden Kıraatler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 416-443; Havâlide, "el-Meddü'l-Ma'nevî", 38-43; Muhammed Pilgir, "A Study on the Claim that the Amounts of al-Madd al-Far'î (Secondary Madd) Affect the Meanings of the Verses of the Qur'ân", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/Özel Sayı (Eylül 2023), 144-157.
- ¹¹ İshak Kızılaslan, "Kurucu Tecvid Metinleriyle İrtibatı Çerçevesinde Hülâsatü'l-'ucâle'de Med ve Kasr Meselesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 68/68 (Haziran 2025), 142-161.
- ¹² Eser hakkında bilgi için bk. Mustafa Memi, *İbnü'l-Cezerî'nin en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri* (Uşak: Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025).
- ¹³ Söz konusu eserden maksat Nüveyrî'nin *Şerhu't-Tayyibe* adlı eseridir. *Tayyibe* ve şerhleri hakkında geniş bilgi için bk. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), 147-428; Yaşar Akaslan, "Bir İlm-i Kirâat Klasikliği: Tayyibetü'n-Neşr Fi'l-Kirâati'l-'Aşr", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/3 (2017), 278-307; Resul Akcan, *Kıraat İlminde Tayyibe Şerh Geleneği: İbnü'n-Nâzım ve Tayyibe Şerhi* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2024), 26-250.
- ¹⁴ Eser ve müellifi hakkında bilgi için bk. Mustafa Hatipoğlu, *Kıraat İlminde Kaynak Bir Eser İthâfu Fuzalâi'l-Beşer* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2025).
- ¹⁵ Eser ve müellifi hakkında bilgi için bk. Eren Pilgir, *İsnâd Kiriği Bağlamında Kıraat Tahrîrât Ekollerinin Mahiyet ve Metodoloji Analizi -İzmîrî'nin Bedâi'u'l-Burhân Örneği-* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025).
- ¹⁶ Eser ve müellifi hakkında bilgi için bk. Halil İbrahim Üren, *Molla Muhammed Emin Efendi ve 'Umdetü'l-Hullân fi İzâhi Zübdeti'l-'İrfân Adlı Eserin Kıraat İlmindeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

alan ilgili ibareler rivayet, nahiv ve usûl açısından karşılaştırmalı biçimde tahlil edilmiştir.

Çalışmanın kapsamı, İbnü'l-Cezerî sonrası Osmanlı kıraat geleneğinde mânevî med olgusunun kavramsal, fonetik ve metodolojik yönleriyle sınırlıdır. Ancak medd-i ta'zîm ve medd-i tebrienin kıraatlerin indiracı esnasında aynı âyet içerisinde yer alan diğer kıraat vecihleriyle birlikte okunması sonucu ortaya çıkan vecih kombinasyonları bu araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Örneğin Âl-i İmrân sûresinin 77. âyetinde geçen “تَمَنَّا قَلِيلًا أَوْلِيَّاكَ لَا خَالِقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ” ifadesinde “قَلِيلًا أَوْلِيَّاكَ” lafızları arasındaki sekte ile “لَا خَالِقَ” kelimesindeki medd-i tebrienin birlikte icrası sırasında ortaya çıkan vecihlerin değerlendirilmesi bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Zira bu mesele, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl ve sekte gibi diğer kıraat vecihleriyle birlikte icra esnasında ortaya çıkan okuma kombinasyonlarını ve vecihlerin tertip kurallarını içeren müstakil bir çalışma alanı gerektirmektedir. Buna karşılık mânevî med sebebi ile lafzî med sebebinin aynı kelimedede bir arada bulunduğu “لَا إِكْرَاهَ”¹⁷ ve “قَلِيلًا أَوْلِيَّاكَ”¹⁸ gibi kelimelerde hangi med sebebine itibar edileceği meselesi ile bu kelimelerin vakf esnasındaki okunuşlarında ortaya çıkan vecihler araştırmanın konusu dâhilinde değerlendirilmiştir. Bu çerçevede araştırmada mânevî med kavramının tarihî temelleri, rivayet sınırları ve Osmanlı dönemi tatbikat farklılıkları ile Yusuf Efendizâde ve Mustafa el-İzmîrî'nin bu konuya dair görüşleri üzerinde durulacak; vecih tertipleri ise gelecekteki müstakil araştırmalara bırakılacaktır.

Çalışma üç bölümden oluşmakta olup, birinci bölümde, med kavramının Arap dilindeki kök anlamı, kıraat ilmindeki terim anlamı ve med türlerinin genel tasnifi incelenecek; ayrıca aslî ve fer'î medler arasındaki farklar açıklanacaktır. İkinci bölümde, mânevî med kapsamına giren medd-i ta'zîm ve medd-i tebrie uygulamaları tarihî ve kavramsal yönleriyle ele alınacak; özellikle Osmanlı kıraat mesleklerinde bu med türlerinin hangi tariklerde ve hangi mertebelerde uygulandığı tespit edilecektir. Ayrıca Yusuf Efendizâde ile Mustafa el-İzmîrî'nin medd-i tebrie konusundaki görüşleri mukayeseli olarak incelenecek; bu iki âlimin yaklaşımı rivayet senedi, na-

¹⁷ el-Bakara 2/256.

¹⁸ el-Bakara 2/173.

hivsel gerekçe ve metodolojik tercih bakımından analiz edilecektir. Üçüncü bölümde ise lafzî ve mânevî med sebebinin aynı kelimedede bulunması durumunda hangisi ile amel edileceği hususu açıklanacaktır. Sonuç kısmında ulaşılan bulgular değerlendirilerek mânevî med olgusunun Osmanlı kıraat geleneğindeki fonetik ve anlam merkezli katkısı ortaya konulacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde, med kavramının sözlük ve terim anlamları ele alınacak, ardından meddin kısımlarına ilişkin genel bir çerçeve sunulacaktır. Medd-i ta'zîmin uygulama alanıyla bağlantılı olarak, araştırmamızın ilerleyen kısımlarında sıkça atıf yapılacak olan mertebeyn ve merâtib-i erba'a kavramlarına da kısaca temas edilecektir. Bu iki kavramın özetle açıklanması, medd-i ta'zîmin hangi bağlamda konumlandığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

1.1. Med Kavramı

Med (مد) sözlükte “uzatmak, artırmak, ziyade etmek” anlamlarına gelir.¹⁹ Kıraat ilminde ise med, aslî (tabîî) ve fer'î olmak üzere iki ana kısımda incelenir.

1.1.1. Aslî Med (Medd-i Tabîî)

Medd-i tabîî, med harflerinden biriyle (ي - و - ا) sesin tabîî ölçüde uzatılmasıdır. Bu med türünün gerçekleşmesi için med harfi dışında herhangi bir sebebe gerek yoktur. Örneğin (تَوْحِيهَا)²⁰ kelimesindeki medler, yalnızca med harfiyle meydana gelir ve bir elif miktarında okunur. Aslî med, diğer tüm med türlerinin temeli olarak kabul edilir. Bundan dolayı bu med için kasr ifadesi de kullanılır.²¹

¹⁹ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Abdulhamid Hendâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1424/2003), “mdd”, 4/16-17; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), “mdd”, 3/396-397.

²⁰ Hûd 11/49.

²¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/996; Muhammed Mekki Nasr Cüreysi, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid fi 'ilmi tecvîdî'l-Kur'âni'l-Mecîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433/2012), 129-130; Ali Muhammed ed-Dabbâ', *el-İdâe fi beyâni usûli'l-kirâe*, thk. Abdurrahman er-Reyis (Beyrut: Dâru'l-Ğavsânî, 1445/2024), 50-51.

1.1.2. Fer‘î Med ve Sebepleri

Fer‘î med, aslî med üzerine lafzî veya mânevî bir sebepten dolayı yapılan ek uzatmadır.²²

Lafzî med sebepleri hemze ve sükûndur. Hemze ve sükûnun med sebebi kabul edilmesi, Arapçanın fonetik sisteminde seslerin doğal etkileşiminden doğan bir gerekliliktir. Hemze, mahreci uzak ve telaffuzu zor bir ses olduğundan, kendisinden önce gelen hafif harfin (med harfi) bu ağırlıkla birleştiğinde daha da gizlenmemesi için med yoluyla belirginleştirilmesi gerekli görülmüştür; böylece med, hafif harfin üzerindeki yükü hafifleterek hemzenin telaffuzunu kolaylaştırır. Sükûnda ise durum iki sâkin harfin yan yana gelmesinin fesahate aykırı görülmesi üzerine şekillenir; çünkü iltikâu’s-sâkineyn kulağa ağır geldiğinden, med harfi adeta hareke işlevi görerek iki sâkin arasına bir “ses perdesi” yerleştirir ve kelimenin akışını korur. Bu sebeple hem hemzeden önce hem de sükûndan önce yapılan med, fonetik zorluğu gidermek ve kelimenin ses akışını düzenlemek amacıyla ortaya çıkmış tabii bir uygulama olarak kabul edilmiştir.²³

db | 477

Lafzî sebebe bağlı med çeşitleri, ortaya çıkış sebeplerine göre hemzeye bağlı medler ve sükûna bağlı medler şeklinde tasnif edilebilir. Hemzeye bağlı olarak meydana gelen med çeşitleri şunlardır:

1. Medd-i muttasıl: Med harfi ile hemzenin aynı kelimedede bir araya gelmesi ve hemzenin med harfinden sonra bulunması durumunda meydana gelen med çeşididir; (جاء) ²⁴ kelimesinde olduğu gibi.

²² İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/996.

²³ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf ‘an vücûhi’l-kirââti’s-seb’ ve ‘ilelihâ ve hiccehâ* (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1435/2014), 1/45-46, 60; Ebû Amr Osman b. Se‘îd ed-Dâni, *et-Tahdîd fî’l-itkân ve’r-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâru Ammâr, 1421/2000), 120-121; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Mûdûh fî’r-tecvîd* (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1442/2020), 135-136; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/999, 1003, 1015-1016, 1020; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî, *İthâfû fûdalâi’l-beşer fî’l-kirââti’l-erba’ate ‘aşer*, thk. Enes Mehera (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1427/2006), 53-58; Gânim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtü’s-savtiyye inde ‘ulemâi’r-tecvîd* (Amman: Dâru ‘Ammâr, 1428-2007), 443-447; Pilgir, *Kıraat İlminde Med*, 90-97.

²⁴ en-Nasr 110/1.

2. Medd-i bedel: Med harfi ile hemzenin aynı kelimedede bir araya gelmesi ve hemzenin med harfinden önce bulunması durumunda meydana gelen med çeşididir; (يَمَانًا)²⁵ kelimesinde olduğu gibi.

3. Medd-i munfasıl: Med harfi ile hemzenin farklı kelimelerde bir araya gelmesi durumunda meydana gelen med çeşididir; (يُنِي) ²⁶ (أَنْفُسِكُمْ) örneğinde olduğu gibi.

Sükûna bağlı olarak meydana gelen med çeşitleri ise şunlardır:

4. Medd-i lâzım: Med harfinden sonra aslî sükûnun gelmesiyle oluşan med çeşididir; (الصَّالِينَ)²⁷ kelimesinde olduğu gibi.

5. Medd-i ârız: Med harfinden sonra vakf sebebiyle ortaya çıkan geçici sükûnun gelmesiyle oluşan med çeşididir; (الْعَالَمِينَ)²⁸ örneğinde olduğu gibi.

6. Medd-i lîn: Öncesi fethalı olan sâkin vâv veya yâ (harf-i lîn) harfinden sonra sükûnun gelmesiyle oluşan med çeşididir; (حَيْرٍ),²⁹ (الْبَيْتِ)³⁰ ve (عَيْرٍ - ع)³¹ örneklerinde olduğu gibi.

478 | db

Bu med türleri lafzî sebebe dayandıkları için sesin uzama miktarı fonetik bir zorunluluktan doğar. Kıraat imamlarından, bu medlerin miktarında (kasr, tevessut, işbâ' gibi) farklı vecihler rivayet edilmiştir. Bu farklılıklar kıraat usûlünün en belirgin ihtilaf noktalarını teşkil etmektedir.³²

Mânevî med ise lafzî bir gerekçeye değil, anlama dayalı bir te'kîd (pekiştirme) ve ta'zîm (yüceltme) amacına dayanır. Mânevî med; medd-i ta'zîm ve medd-i tebrie olarak iki kısma ayrılır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde, makalenin konusunu oluşturan

²⁵ el-Enfâl 8/2.

²⁶ el-Bakara 2/235.

²⁷ el-Fâtiha 1/7.

²⁸ el-Fâtiha 1/2.

²⁹ el-Bakara 2/54.

³⁰ Kureyş 106/3.

³¹ Buradaki (ع) harfi Meryem 19/1. ve eş-Şuarâ 26/1. âyetlerindeki hurûf-ı mukattaada yer almaktadır.

³² Medler hakkında geniş bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/996-1153; Akdemir, "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri", 16-44; Pilgir, *Kıraat İlminde Med*, 225-510; Pilgir, "Med Miktarlarının Takdirinde Kullanılan Ölçü Birimleri", 46-56.

ran bu iki med türü (medd-i ta'zîm ve medd-i tebrîe) ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.1.3. Mertebeteyn ve Merâtib-i Erba'a Kavramları

Med mertebelerinin tasnifi ve bu tasniflerin uygulanmasında, mertebeteyn (iki mertebe) ve merâtib-i erba'a (dört mertebe)³³ olmak üzere iki temel usul takip edilmiştir. Bu iki sistem, özellikle medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl gibi med türlerinin, kıraat tedrisatı sırasında belli bir düzen ve kolaylık sağlamak amacıyla sınıflandırılması sonucunda ortaya çıkmıştır.

Merâtib-i erba'a sistemi, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr fi'l-kurâati's-seb'* adlı eserinde temellendirilmiştir.³⁴ Mertebeteyn sistemi ise aralarında birtakım vecih farklılıkları bulunmakla birlikte bu eserin manzum bir formu kabul edilen ve kendisinden sonraki kıraat literatürünü derinden etkileyen İmâm Şâtîbî'nin *eş-Şâtîbiyye*³⁵ adlı eseriyle sistematik bir yapıya kavuşmuştur.³⁶

³³ Medd-i munfasıl için mertebeteyn ve merâtib-i erba'a kategorileri zikredildiğinde bununla medd-i tabîî üzerine ziyade edilen kısımdaki ölçüler kastedilir. Bir başka ifade ile medd-i munfasılın kasr vechiyle okunması aslında medd-i tabîî olarak okunması anlamına gelir. Dolayısıyla medd-i munfasılın mertebeteyn ve merâtib-i erba'a kategorileri ziyade med (fer'î med) yapılan kısmını ifade için kullanılmıştır. Kasr vechi de dikkate alındığında her bir kategori birer mertebe daha artacaktır. Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1029-1078; Dimyâtî, *İthâf*, 53-55; Akdemir, "Kıraat İlmî Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri", 22.

³⁴ Ebû Amr Osman b. Se'îd ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kurâati's-seb'*, thk. Otto Pretzl (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1434/2013), 35.

³⁵ Geniş bilgi için bk. Hâlid Muhammed Muhammed Hasan el-Lûnsî, *Nefehâtü'l-'abîr fi ziyâdâti's-Şâtîbiyye 'ale't-Teysîr* (Dimaşk: Dâru'l-Ğavsânî, 1445/2024), 103-851; Abdulhalim Başal, "Şâtîbî'nin (öl. 590/1194) *Hzü'l-emânî*'de (eş-Şâtîbiyye) Ta'zîf Ettiği Vecihler ve Bu Vecihlerin Günümüz Kıraat Tedrisatı Pratiğine Yansıması", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (Aralık 2022), 701-713; Abdulhalim Başal, "Hzü'l-emânî'nin et-Teysîr'e Kıyasla Ziyadeleri: Türleri ve Pratikteki Durumları Üzerine Bir İnceleme", 13. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu (USVES) Özet Kitapçığı*, ed. Tuğrul Gökmen Şahin (Elazığ: Asos Yayınevi, 2022), 77; Resul Akcan, "Usûlî İhtilaflar Açısından el-'Unvân ile eş-Şâtîbiyye Mukayesesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 25/1 (Mart 2025), 13-36; Ömer Türkmen, "Bazı Kıraat Vecihleri Özelinde İbnü'l-Cezerî'nin Şâtîbî'yi Tenkit ve Tashihi: eş-Şâtîbiyye'nin Şârihleri ve Kıraat Farklılıkları Tedrisatı Ekseninde Bir Değerlendirme", *Eskiye* 57 (Haziran 2025), 655-672.

³⁶ Kâsım b. Firruh eş-Şâtîbî, *Hzü'l-emânî ve vechü't-tehânî* (b.y.: Mektebetü Dâru'l-Hüdâ ve Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1426/2005), 14; Alemüddîn es-Sehâvî, *Fethu'l-vasîd fi şerhi'l-Kasîd*, thk. Mevlâ Muhammed el-İdrîsî ed-Tâhirî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2002), 269-272; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 126; Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'ân* (İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, ts.), 8; Abdu'l-Fettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi's-Şâtîbî* (Beyrut: Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzî', 1420/1999), 73-74.

İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*'de medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl için birçok mertebe zikretmiş; ancak bu mertebeler arasındaki ince farkların uygulamada belirgin biçimde ayırt edilmesinin güçlüğüne dikkat çekmiştir. Bu sebeple, kendi meylinin İmâm Şâtıbî'nin benimsediği mertebeteyn usulü doğrultusunda olduğunu ifade etmiş, bununla birlikte merâtib-i erba'ayı da okuyup okuttuğunu belirtmiştir.³⁷

Özellikle Osmanlı'da yürütülen kıraat eğitim-öğretiminde medler konusunda ister seb'a ve aşere (el-'aşru's-suğrâ) olsun isterse takrîb (el-'aşru'l-kübrâ) olsun hem mertebeteyn³⁸ hem de merâtib-i erba'aya uygulamalarına yer verilmiştir.³⁹ Konumuzun bir bölümünü oluşturan medd-i ta'zîm, medd-i munfasıl kasr vechiyle okuyan imamlar tarafından medli (füveyka'l-kasr, tevessut gibi mertebelerle) icra edildiğinden,⁴⁰ burada mertebeteyn ve merâtib-i erba'aya kategorilerine kısaca temas etmek yerinde olacaktır.

Mertebeteyn (iki mertebe) sisteminde med ölçüleri: Medd-i muttasıl; tevessut (3 elif) ve tûl (5 elif). Medd-i munfasıl; kasr (1 elif), tevessut (3 elif) ve tûl (5 elif).⁴¹

Merâtib-i erba'aya (dört mertebe) sisteminde med ölçüleri: Medd-i muttasıl; füveyka'l-kasr (2 elif), tevessut (3 elif), füveyka't-tevessut (4 elif) ve tûl (5 elif). Medd-i munfasıl; kasr (1 elif), füveyka'l-kasr (2 elif), tevessut (3 elif), füveyka't-tevessut (4 elif) ve tûl (5 elif).

Bu kategoriler içerisinde medd-i munfasıl kasr vechiyle okuyan imamlar ve raviler şunlardır: Kâlûn (öl. 220/835), İsbahânî (öl. 296/908), İbn Kesîr (öl. 120/738), Ebû Amr (öl. 154/771), el-

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1075-1078.

³⁸ İtilâf mesleğinin takrîb tarikinde mertebeteyn kategorisine yer vermeyip sadece merâtib-i erba'ayı uyguladığı zikredilmektedir. Bk. Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 117.

³⁹ Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 8; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 117; Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erîb fî idâhi'l-cem'i bi't-takrîb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 11), 232a-237b; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 108-169.

⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1107-1111.

⁴¹ Med ölçüleri ve bunları ifade etmede kullanılan farklı yönelimler için bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 8-9; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 126-127, 228; Akdemir, "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri", 16-45; Pilgir, "Med Miktarlarının Takdirinde Kullanılan Ölçü Birimleri", 46-57.

Hulvânî (öl. 250/864), Hafs b. Süleyman (öl. 180/796),⁴² Ebû Ca'fer (öl. 130/748) ve Ya'kûb (öl. 205/820). Söz konusu imam ve raviler için medd-i ta'zîm, merâtib-i erba'a uygulamalarında iki elif; mertebeteyn sisteminde ise üç elif⁴³ ile icra edilir.⁴⁴

2. Mânevî Meddin Mahiyeti ve Türleri

Lafzî bir sebebe değil, anlama dayalı bir gerekçeye binaen, aslî med üzerine yapılan ziyadeye mânevî med denir. Mânevî meddin temel amacı, nefiy (olumsuzluk) bildiren yapılarda anlamı vurgulamak ve mübalağa yönüyle pekiştirmektir.⁴⁵

Kıraat âlimleri mânevî med sebebini lafzî sebebe göre daha zayıf bir gerekçe olarak değerlendirmiş olsalar da Arap dilinde bu med türü yaygın ve yerleşik bir ifade biçimi olarak kabul edilmiştir. Zira Araplar, ta'zîm (yüceltme), nefiy (olumsuzlama), nidâ (seslenme), istigâse (yardım çağrısı), dua, hayret, teberrî (beri kılma, uzaklaşma) gibi anlam durumlarında ses uzatmasını bir mübalağa göstergesi olarak kullanmışlardır.⁴⁶

Mânevî sebeple meydana gelen medler iki ana başlık altında incelenir: Medd-i ta'zîm ve medd-i tebrîe. Medd-i ta'zîm, tevhid cümlelerinde yer alan nefiy lâ'sında yapılan uzatmayı ifade ederken; medd-i tebrîe ise cinsini nefyeden lâ'da gerçekleştirilen uzatmayı ifade eder.⁴⁷

Bu bölümde, mânevî meddin kapsamı ve alt türleri teorik açıdan ele alınmakta; ilerleyen kısımlarda, bu medlerin kıraat imamları tarafından nasıl tatbik edildiği ve özellikle Osmanlı kıraat geleneğinde nasıl sistemleştirildiği üzerinde durulacaktır. Ayrıca, Hamza ez-Zeyyât'ın kıraatinde medd-i tebrîenin konumu ile Yusuf Efen-

⁴² Hafs'ın medd-i munfasılı kasr vechiyle okuması Amr b. Sabbâh (öl. 221/835) tarihi kanalı ile dir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1038, 1072.

⁴³ Mütkın mesleğine göre medd-i ta'zîm hem merâtib-i erba'ada hem de mertebeteynde iki elif ile icra olunur. Bk. Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 228.

⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1030, 1038, 1076.; Dimyâtî, *İthâf*, 59; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 228.

⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1107.

⁴⁶ Ebû Bekr Ahmed İbn Mihrân, *Risâletü'l-meddât*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Dımaşk: Dâru'l-Ğavsânî, 1442/2021), 35; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1107-1111; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 1416/1996), 1/305; Havâlide, "el-Meddü'l-Ma'nevî", 38-43.

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1107-1111; Havâlide, "el-Meddü'l-Ma'nevî", 37-43.

dizâde el-Amâsî ve Mustafa el-İzmîrî'nin bu konudaki görüşleri mukayeseli biçimde değerlendirilecektir.

2.1. Medd-i Ta'zîm: Tanımı ve Kıraat Rivayetlerindeki Konumu

Ta'zîm (التعظيم) kelimesi sözlükte “yüceltmek, büyütmek, ululamak, saygı göstermek, değer vermek ve hürmet etmek” anlamlarına gelir.⁴⁸ İstilahta ise medd-i ta'zîm (مدّ التعظيم), “Allah'tan (c.c.) başka hiçbir ilâhın bulunmadığını vurgulamak amacıyla, “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” gibi tevhid cümlelerinde yer alan nefiy lâ'sında (لَا) yapılan meddir.”⁴⁹ Bu med türü, ulûhiyetin yalnızca Allah'a mahsus olduğunu fonetik düzlemde pekiştirme gayesi taşıdığından, bazı kıraat âlimleri tarafından medd-i mübâlağa (مدّ المبالغة) olarak da adlandırılmıştır.⁵⁰

Kıraat imamları arasında bu med türünü, medd-i munfasılı kasr vechiyle okuyan Kâlûn, İsbahânî, İbn Kesîr, Ebû Amr, el-Hulvânî, Hafs b. Süleyman,⁵¹ Ebû Ca'fer ve Ya'kûb uygulamıştır.⁵² Bu durum, söz konusu imamların tevhid vurgusunu fonetik düzlemde güçlendirmeye yönelik bir te'kîd (pekiştirme) unsuru olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Böylece medd-i ta'zîm, sesin uzatılması yoluyla tevhid anlamını pekiştiren bir fonetik vurgu niteliği kazanmıştır.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdilkâdir er-Râzî, *Mühtârü's-sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1420/1999), “azm”, 212; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “azm”, 12/411; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîr* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), “azm”, 6/5117.

⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1107; Dimyâtî, *İthâf*, 59; Dabbâ', *el-İdâe*, 57; Abdülfettâh es-Seyyid Acemî el-Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bârî* (Medine: Mektebetü Tayyibe, ts.), 1/276; Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid*, 130-131; Su'âd Abdülhamîd, *Teyşîru'r-Rahmâm fi tecvîdi'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru't-Takvâ, 1431/2010), 208.

⁵⁰ İbn Mihrân, *Risâletü'l-meddât*, 35; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1107; Dimyâtî, *İthâf*, 59.

⁵¹ Hafs'ın medd-i munfasılı kasr vechiyle okuması Amr b. Sabbâh tariki kanalı ile dir. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1038, 1072.

⁵² İbn Mihrân, *Risâletü'l-meddât*, 35; Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Alî el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kirâat*, thk. Ebû İbrâhîm Amr b. 'Abdillâh (Dâru Semâ li'l-Kitâb, 1435/2014); Ebû Ma'ser et-Taberî, *et-Telhîs fi'l-kirâati's-semân*, thk. Muhammed Hasan Akil Musa (Cidde: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li Tahfizi'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1412/1992), 164; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1030, 1038, 1076; Dimyâtî, *İthâf*, 59.

2.1.1. Medd-i Ta'zîmin Ölçüsü ve Osmanlı Kıraat Mesleklerince Tatbiki

Medd-i ta'zîm, seb'a ve aşere (el-'aşru's-suğrâ) eğitiminin temel kaynaklarını oluşturan *et-Teysîr*, *eş-Şâtibiyye*, *ed-Dürre* ve *et-Tahbîr* adlı eserlerin münderecâtında (içerdiği vecihlerde) yer almamaktadır. Bu med türü, yalnızca İbnü'l-Cezerî'nin sistematik tertibine dayanan *en-Neşr*, *Tayyibetü'n-Neşr* ve *Takrîbü'n-Neşr*'de zikredilmiş olup, takrîb tariki (el-'aşru'l-kübrâ) kapsamında rivayet edilmiştir.⁵³ Bir başka ifadeyle, seb'a ve aşere tariklerinde medd-i ta'zîm bulunmayıp, bu vecih yalnızca takrîb tarikiyle nakledilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı kıraat geleneğinde önemli bir konuma sahip olan İtilâf ve Sûfî meslekleri, medd-i ta'zîm uygulamasını seb'a ve aşere (el-'aşru's-suğrâ) tarikinde de benimsemişlerdir. Nitekim *'Umdetü'l-hullân* adlı eserin müellifi Muhammed Emîn Efendi (öl. 1275/1858), takrîb tariki çerçevesinde bütün mesleklerin medd-i ta'zîm uygulamasına yer verdiğini, ancak seb'a ve aşere (el-'aşru's-suğrâ) tarikinde bu meddin yalnızca İtilâf ve Sûfî mesleklerinde bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Bu bağlamda, İtilâf mesleği hem merâtib-i erba'ada hem de mertebeyinde medd-i ta'zîmi icra ederken Sûfî mesleği yalnızca merâtib-i erba'ada uygulamıştır.⁵⁵ Burada şu hususun altı çizilmelidir: İtilâf ve Sûfî mesleklerinin seb'a ve aşere (el-'aşru's-suğrâ) tariklerinde medd-i ta'zîmi uygulamaları, bu tariklerin aslı kaynaklarında (*et-Teysîr*, *eş-Şâtibiyye*, *ed-Dürre* ve *et-Tahbîr*) yer alan herhangi bir veche dayanmamaktadır. Zira söz konusu eserlerde böyle bir vecih zikredilmemiştir. Dolayısıyla, İtilâf ve Sûfî mesleklerinin bu uygulaması, *Tayyibe* ve *Takrîb*'in münderecâtında yer alan bir vecihten hareketle ihtiyârî bir tatbikat olarak seb'a ve aşere tarikine taşınmıştır. Buna karşılık Mütkün ve Şeyh

⁵³ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1107; Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, thk. Muhammed Temîm ez-Zü'bî (Cidd: Dâru'l-Hüdâ, 1414/1994), 42, (165. beyit); Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 53; Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000), 73; Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/388; Muhammed Mahfûz b. Abdillâh b. Abdilmennân et-Termesî, *Gunyetü't-talebe bi şerhi't-Tayyibe*, thk. Abdullah b. Muhammed b. Süleymân el-Cârullah (Medine: Daru't-Tedmüriyye, 1440/2019), 781-782.

⁵⁴ Muhammed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 228.

⁵⁵ Muhammed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 228.

Atâullah meslekleri seb'a ve aşere tarikinde medd-i ta'zîme yer vermemiştir.⁵⁶

Medd-i ta'zîmin ölçüsü füveyka'l-kasr ve tevessut olup, Osmanlı kıraat geleneğindeki bütün mesleklerde merâtib-i erba'ada iki elif miktarında uygulanmıştır. Mertebeteynde ise Îtilâf, Sûfî ve Şeyh Atâullah mesleklerince üç elif (tevessut); Mütkın mesleği tarafından ise iki elif (tevessut) miktarında icra edilmiştir. Bu uygulama, medd-i ta'zîmin yalnızca bir kıraat vechi değil, aynı zamanda fonetik bir disiplin olarak Osmanlı kıraat eğitiminde benimsendiğini göstermektedir.

Bu uygulamanın dayandığı okuyuş, medd-i munfasılı kasr vecihiyle okuyan kıraat imamları ve ravilerinin tercihleriyle ilişkilidir. Nitekim Kâlûn, İsbahânî, İbn Kesîr, Ebû Amr, el-Hulvânî, Hafs b. Süleyman, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb gibi imam ve raviler medd-i munfasılı kasr ölçüsüyle (bir elif) okumakla birlikte tevhid lafzındaki nefiy lâ'sında ortaya çıkan mânevî med sebebi dolayısıyla bu kısmı ziyade ile icra etmişlerdir. Dolayısıyla bu imam ve ravilerin, medd-i ta'zîmin bulunduğu lafızları iki vecihle okudukları söylenebilir. Birinci vecihte mânevî med sebebi dikkate alınmaksızın söz konusu lafızlar yalnızca medd-i munfasıl kapsamında ve kasr ölçüsüyle okunur. İkinci vecihte ise mânevî med sebebi işletilerek medd-i ta'zîm uygulanır. Bu durumda ortaya çıkan med miktarı Osmanlı kıraat mesleklerindeki tatbikata göre farklılık göstermektedir. Buna göre merâtib-i erba'a uygulamasında bütün mesleklerce yapılan ziyade bir elif olup okuyuş iki elif miktarıyla icra edilmektedir. Mertebeteyn uygulamasında ise bu ziyade Îtilâf, Sûfî ve Şeyh Atâullah mesleklerinde iki elif olarak kabul edilmekte ve medd-i ta'zîm toplamda üç elif miktarıyla icra edilmektedir. Mütkın mesleğinde ise mertebeteyn uygulamasında yapılan ziyade merâtib-i erba'ada olduğu gibi bir elif olup okuyuş toplamda iki elif miktarıyla icra edilmektedir. Bu sebeple Mütkın mesleğinde medd-i ta'zîm hem merâtib-i erba'a hem de mertebeteyn sisteminde iki elif miktarıyla okunmuş olmaktadır.⁵⁷

Medd-i munfasılı med ile okuyan diğer kıraat imamları ise söz konusu lafızları zaten lafzî med sebebi çerçevesinde uzatarak okuduklarından ayrıca medd-i ta'zîm uygulamasına yer vermemişlerdir.

⁵⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 228.

⁵⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 228.

Bu okuyuşlarda lafzî sebebe bağılı olarak gerçekleştirilen uzatma, mânevî med sebebinin gerektirdiği miktarı zımnen karşılamakta veya çoğu zaman onun üzerinde bir med ile icra edilmektedir. Örneğin, İbn Âmir (öl. 118/738), Kisâî (öl. 189/805) ve Halefû'l-Âşir (öl. 229/843) kıraatlerinde medd-i munfasıl merâtib-i erba'a ve mertebeteyn sisteminde tevessut vechiyle icra edilmektedir.⁵⁸ Dolayısıyla bu okuyuş, medd-i ta'zîmin gerektirdiği med ölçüsünü zaten karşıladığından söz konusu imamların okuyuşlarında ayrıca medd-i ta'zîm uygulanmasına ihtiyaç duyulmamıştır.

2.2. Medd-i Tebrie: Tanımı ve Kapsamı

Tebrie (التبرئة) kelimesi sözlükte “beraat etmek, temize çıkmak, muaf tutmak, bir şeyi diğerinden uzaklaştırmak ve arındırmak” anlamlarına gelir.⁵⁹ Bu yönüyle kelime, bir şeyi kusurdan, noksandan veya şüpheden uzak kılma mânasını taşır. İstilahta ise medd-i tebrie (مدّ التبرئة), “cinsini nefyeden lâ (لا النافية للجنس) ile yapılan olumsuzlamalarda, nefyi yani inkârı te'kîd ve mübalağa maksadıyla (“لَا رَبِّبَ فِيهِ”⁶⁰ gibi cümlelerde yer alan) lâ-i tebriede (لا التبرئة) gerçekleştirilen med” olarak tanımlanır.⁶¹

Cinsini nefyeden lâ (لا النافية للجنس), lâ-i tebrie olarak da adlandırılır; zira bu edat, isminin bütün fertlerini haberin ifade ettiği hükümden uzak kılar. Örneğin, “لَا إِنْسَانَ مُخَلَّدٌ”/Hiçbir insan ölümsüz değildir.” cümlesinde, “insan” cinsine dâhil tüm fertler istisnasız olarak ölümsüzlükten berî kılınmıştır.⁶² Lâ-i tebriede yapılan meddin amacı, anlamin ses yoluyla te'kîd edilmesidir. “لَا رَبِّبَ فِيهِ”/Onda hiçbir şüphe

⁵⁸ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 126; Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erîb* (İbrahim Efendi, 11), 235a; Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitimi ve Öğretim Metotları*, 125-127.

⁵⁹ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüğa ve sihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), “bre”, 1/36; Râzî, *Mühtârü's-sihâh*, “bre”, 31; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “bre”, 1/32; Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. İbrahim et-Terzî (Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti'l-Kuveyt, 1421/2000), “bre”, 1/149.

⁶⁰ “Onda hiçbir şüphe yoktur.”, el-Bakara 2/2.

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1109-1111; Dimyâtî, *İthâf*, 59; Dabbâ', *el-İdâe*, 58.

⁶² Mustafa el-Galâyîni, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, thk. Ali Süleyman Şebâre (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1433/2012), 471; Ebûbekir Alî Abdülalîm, *el-Mevsû'atü'n-nahviyye ve's-sarfıyyetü'l-müeyyere* (Kahire: Mektebetü İbn-i Sînâ, 2004), 445; Abduh er-Râcihî, *et-Tatbîku'n-nahvî* (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1426/2004), 186.

yoktur.”⁶³ âyetinde, Kur’ân’da hiçbir şüpheye yer olmadığı anlamı lâ-i tebrienin semantik katkısıyla ifade edilirken, burada yapılan med uygulaması da bu mânayı fonetik düzeyde pekiştirmektedir. Böylece ses uzaması (med) hem ifadenin estetiğini artırır hem de mânaya derinlik kazandırır.

Bazı hüccet eserlerinde medd-i tebrienin yalnızca fonetik değil, aynı zamanda talimî ve eğitimsel bir işlev taşıdığı da belirtilmiştir. Nitekim “لَا رَبِّبٌ”⁶⁴, “لَا حَيْرٌ”⁶⁵ ve “لَا حَرَمٌ”⁶⁶ gibi lafızlarda yapılan meddin amacı, “tilavet ehlinin dil melekesini güçlendirmek, elif harfinin telaffuzundaki istikrarı sağlamak ve fethanın açıklığını öğretmek” olarak açıklanmıştır.⁶⁷ Bu ifadeler, medd-i tebrienin yalnızca bir ses uzaması değil, tahkik ve tecvid esaslarına hizmet eden bir eğitim yöntemi olarak da değerlendirildiğini göstermektedir.

Enderâbî (öl. 470/1077), *el-İdâh* adlı eserinde medd-i tebrienin yalnızca Hamza ez-Zeyyât’a mahsus bir uygulama olduğunu belirtir. Ona göre medd-i tebrienin gerekçesi, elif ile fetha seslerinin bir arada bulunmasıdır. Bu gerekçeye dayanarak, medd-i tebrienin hem elif sesinin istikrarını hem de fetha sesinin açıklığını temin ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁸ Böylece bu med türü, yalnızca bir fonetik uzatma olmaktan çıkarak lafzî doğruluk ile ses estetiğini birleştiren bir kıraat disiplini hâline gelmiştir.

Rivayet yönünden değerlendirildiğinde medd-i tebrîe, Tayyibe ve takrîb tariklerinde (el-‘aşru’l-kübrâ) yalnızca Hamza ez-Zeyyât’tan nakledilmiştir.⁶⁹ Buna karşılık, seb’a ve aşere (el-‘aşru’s-suğrâ) tariklerinde bu med türüne yer verilmemiştir. Bu durum,

⁶³ el-Bakara 2/2.

⁶⁴ el-Bakara 2/2.

⁶⁵ en-Nisâ 4/114.

⁶⁶ Hûd 11/22.

⁶⁷ Ebü’l-Fazl Ahmed b. Muhammed el-Harîrî, *eş-Şifâ fî ‘ileli’l-kurâât*, thk. Sâlih el-‘Îmârî - Habîbüllâh es-Sülemî (Dımaşk: Dâru’l-Ğavsânî, 1444/2023), 1/112.

⁶⁸ Ebü Abdillâh Ahmed b. Ebî Ömer el-Enderâbî, *el-İdâh fî’l-kurâât* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazma Eserler, 1350), 145b.

⁶⁹ Burada şu hususa dikkat çekmek gerekir ki, lâ-i tebrienin meddinin Hamza’ya mahsus kılınması, Tayyibe tarihi itibarıyla değildir. Başka bir ifadeyle, bu med türü, farklı tariklerden Hamza’nın dışındaki bazı imamlardan da rivâyet edilmiştir. Nitekim İbnü’l-Cezerî, *el-Kifâye fî’l-kurâât’i’s-sitt* adlı eserden Hüreyre tarihiyle, Hafs’ın yalnızca رَبِّبٌ (Bakara, 2/2) kelimesine mahsus olmak üzere med yaptığını rivayet etmektedir. Ancak söz konusu tarik, *en-Neşr*’de yer alan tarikler arasında bulunmadığından, bu uygulama Tayyibe tarihinin kapsamı dışında değerlendirilmiştir. İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/1109-1110.

medd-i tebrienin kıraat literatüründe yalnızca sınırlı bir rivayetle aktarılmış olmasına rağmen, fonetik ve anlam merkezli kıraat anlayışında dikkat çekici bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

2.2.1. Hamza Kıraatinde Medd-i Tebrienin Ölçüsü

Yukarıda medd-i tebrienin kavramsal çerçevesi ve kıraat literatüründeki genel özellikleri ortaya konulmuştur. Bu kısımda ise medd-i tebrienin Hamza ez-Zeyyât tarafından kıraat uygulamasında nasıl icra edildiği, özellikle med ölçüsü açısından ele alınacaktır. Zira medd-i tebrienin mahiyetini anlamada, teorik tanımlardan ziyade Hamza'nın okuyuş tarzı belirleyici bir örneklik arz etmektedir.

Hamza'nın, medd-i tebrienin bulunduğu kelimeleri hem kasr hem de tevessut ölçüsünde okuduğu rivayet edilmiştir.⁷⁰ Bu durum, “لا رَبِّ”⁷¹ ifadesi üzerinden şu şekilde açıklanabilir: Kasr vechiyle okumasının gerekçesi, “لا رَبِّ” kelimesinde harf-i med olan eliften sonra herhangi bir lafzî sebebin (hemze veya sükûn) bulunmamasıdır. Dolayısıyla bu durumda lâ (لا) edatında sadece medd-i tabî söz konusu olduğundan Hamza da diğer kıraat imamları gibi kasr (bir elif) vechiyle okumuştur. Bu okuma biçiminde Hamza, medd-i tebrienin manevî gerekçesini dikkate almamıştır. Ancak aynı kelimeyi medd-i tebrîe kapsamında değerlendirerek tevessut ölçüsünde okumasının gerekçesi ise “لا رَبِّ” gibi cümlelerdeki manevî med sebebinin, “يَا أَيُّهَا” gibi kelimelerdeki lafzî med gerekçesinden daha zayıf görülmesidir. Bu bağlamda Hamza, lafzî med sebebi (hemze) bulunan “يَا أَيُّهَا” gibi kelimeleri işbâ‘ (beş elif) ölçüsünde okurken; yalnız manevî sebep bulunan “لا رَبِّ” gibi ifadeleri tevessut (üç elif) ölçüsünde icra etmiştir.⁷²

⁷⁰ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali İbn Fâris, *el-Câmi' fi'l-kirâati'l-aşr ve kirâeti'l-A'meş*, thk. Hâlid Hasan Ebu'l-Cûd (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1437/2016), 215; Hüzelî, *el-Kâmil*, 2/959; Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. Ahmed el-Bağdâdî Sibtu'l-Hayyât, *Kitâbü'l-Mübhic fi'l-kirâati's-semân*, thk. Vefâ Abdullah Kazmâz (Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd, 1405/1985), 324; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1109-1111; İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 42, (171. beyit); Dimyâtî, *İthâf*, 59-60; Termesî, *Gunyetü't-talebe*, 808-813.

⁷¹ el-Bakara 2/2.

⁷² İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1109-1111; İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 42, (171. beyit); Dimyâtî, *İthâf*, 59-60; Termesî, *Gunyetü't-talebe*, 808-813; Muhammed Temîm b. Mustafa 'Âsım ez-Zü'bi, *Teysîru'l-fettâhi'l-'alim şerhu Tenkihi Fethi'l-kerîm fi tahrîri ev-*

2.2.2. Medd-i Tebrienin Bulunduğu Kelimeler Bağlamında Efendizâde ve İzmîrî'nin Metodolojik İhtilafı

Bu kısımda medd-i tebrienin yer aldığı kelimeler tespit edilerek bu meddin lâ-i tebrîe (لا التبرئة) ile olan ilişkisi açıklanacaktır. Ardından, bu kelimeler bağlamında Yusuf Efendizâde el-Amâsî ile Mustafa el-İzmîrî'nin konuya dair yaklaşımları mukayeseli biçimde incelenecektir. Bu bağlamda, Efendizâde'nin kıraat ve nahiv temelli genişletici yaklaşımı ile İzmîrî'nin rivayet doğruluğu ve nahiv ilkelere ekseninde geliştirdiği metodolojik hassasiyeti ve her iki görüşün klasik kaynaklardaki dayanakları üzerinde durulacaktır. Son olarak, Yusuf Efendizâde ile Mustafa el-İzmîrî'nin yaklaşımlarının temelini oluşturan Nüveyrî (öl. 857/1453) ve Dimyâtî (öl. 1117/1705) gibi alimlerin katkıları değerlendirilerek Osmanlı kıraat geleneğinde medd-i tebrienin uygulanaşına dair genel bir sonuç ortaya konacaktır.

488 | db

Konu bağlamında öncelikle şunu hatırlatmak gerekir ki, bir kelimedede medd-i tebrienin bulunup bulunmadığı, doğrudan doğruya lâ-i tebrienin varlığına bağlı bir husustur. Yani bir kelimedede lâ-i tebrîe mevcutsa, o lafızda medd-i tebrienin de bulunduğu kabul edilir. Bu noktada mesele, yalnızca medd-i tebrienin fonetik uygulanaşıyla sınırlı kalmamış, kıraat ilminde mâna, nahiv ve rivayet temelli metodolojik farklılıkların da bir yansıması hâlini almıştır. Zira medd-i tebrîeye dair yaklaşımlar sadece med ölçüsünü değil, aynı zamanda lafzın mânaya katkısını, nahivsel dayanaklarını ve rivayet güvenilirliğini de tartışma konusu yapmıştır.

Yusuf Efendizâde el-Amâsî, medd-i tebrienin yalnızca bazı özel lafızlarda değil, “لا رَبِّ فِيهِ”⁷³, “لا عِلْمَ لَنَا”⁷⁴, “لا شَيْءَ فِيهَا”⁷⁵ klasik örneklerin yanında “لا بَيْعُ فِيهِ وَلَا حِلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ”⁷⁶ ve “فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ”⁷⁷ gibi ifadelerde de yer aldığını belirtir. Ona göre, lâ'nın (ل) ismi ister fetha üzere mebnî, ister (lâ'nın tekrar etmesi koşuluyla) merfû ve münevven

cühi'l-Kur'âni'l-'Azîm (Medine: Müessesetü'd-Duhâ, 1439/2018), 43-44; Bostan, *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri*, 253; Osman Bostan, “Hamza ve Kıraatinin Özellikleri”, *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*, ed. Ahmet Gökdemir (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023), 185-187.

⁷³ el-Bakara 2/2.

⁷⁴ el-Mâide 5/109.

⁷⁵ el-Bakara 2/71.

⁷⁶ el-Bakara 2/62.

⁷⁷ el-Bakara 2/38.

olsun, her iki durumda da tebrîe anlamı sabit kalır ve medd-i tebrîe icra edilir. Efendizâde, bu görüşünü hem kıraat hem nahiv açısından temellendirir. Kıraat yönünden, medd-i tebrîeyi tevhid ve nefiy anlamını kuvvetlendiren bir vurgu olarak değerlendirirken; nahiv açısından ise lâ'nın isminin yapısal biçimindeki farklılığın (mebnî veya merfû ve münevven olması) mânâyı değiştirmeyeceğini ifade eder. Bu sebeple, medd-i tebrîeyi her iki durumda da geçerli kabul eder. Efendizâde bu görüşünü Nüveyrî'nin *Şerhu't-Tayyibe* adlı eserine dayandırır. Nüveyrî, Hamza'dan nekre ismin önüne gelen tebrîe anlamındaki lâ'da (لا) med yapıldığını ifade ederek “لا رَبِّ فِيهِ”⁷⁸, “لا رَبِّ فِيهِ”⁷⁹, “لا رَبِّ فِيهِ”⁸⁰ ve “لا حَوْفٌ عَلَيْهِمْ”⁸¹ örneklerini zikretmiştir. Nüveyrî'nin ifadelerinde, lâ'nın sadece nekre olmasının yeterli görül- düğü, fetha üzere mebnî olma şartına değinilmediği görülür.⁸² Efendizâde ayrıca İbn Hişâm'ın (öl. 761/1360) *Muğni'l-lebîb*'i⁸³ ile Radî'nin (öl. 688/1289'dan sonra) *Şerhu'l-Kâfiye*'sine⁸⁴ atıfta bulunarak, lâ'nın (لا) isminin merfû ve münevven gelmesinin onun tebrîe anlamını ortadan kaldırmayacağını ileri sürer.⁸⁵

Buna karşılık Mustafa el-İzmîrî, medd-i tebrîenin yalnızca ismin fetha üzere mebnî olduğu lâ'larda (لا) geçerli olduğunu savunur. O, *Bedâi'u'l-burhân* adlı eserinde, amacının Yusuf Efendizâde ve Ali el-Mansûrî'nin bazı tahrirlerdeki görüşlerini tashih etmek olduğunu açıkça ifade eder.⁸⁶ İzmîrî'ye göre, Efendizâde'nin medd-i tebrîeyi genelleştirmesi hem kıraat senedine hem de nahiv kaidelerine aykırıdır. Zira lâ'nın isminin merfû ve münevven olduğu yerlerde bu lâ, artık leyse (لَيْسَ) mânasında kullanılır ve cinsin tamamını nefyetmez. Dolayısıyla böyle durumlarda medd-i tebrîe uygulanmaz. Bu husu-

⁷⁸ el-Bakara 2/2.

⁷⁹ el-Bakara 2/71.

⁸⁰ eş-Şûrâ 42/47.

⁸¹ el-Bakara 2/62.

⁸² Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/398.

⁸³ Cemâlüddîn İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*, thk. Ramazan b. el-Mübârek - Muhammed Ali Hamdullâh (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1384/1964), 263-265.

⁸⁴ Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti'bnî'l-Hâcib*, thk. Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Hifzî (Riyad: Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd, 1414/1993), 1/340-342.

⁸⁵ Yusuf Efendizâde Abdullah Hilmi Yusuf Efendizâde, *el-İtilâf fî vücûhi'l-ihtilâf*, thk. Ali Öge - Halil İbrahim Üren (İstanbul: Hacrveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2022), 15.

⁸⁶ Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed el-İzmîrî, *Bedâi'u'l-burhân 'alâ 'Umdeti'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*, thk. Meryem İbrahim Cendelî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1429/2008), 19.

sa, Dimyâtî ve hocası Ebü'z-Ziyâ Nûruddîn eş-Şebrâmellisî (öl. 1087/1676) tarafından da daha önce dikkat çekilmiştir.⁸⁷ Dimyâtî, *İthâfû fûdalâi'l-beşer*'de, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'de medd-i tebrinin Hamza'dan rivayet edildiğini ve bu meddin sadece tebrie anlamı taşıyan lâ'larda (لا) icra edildiğini belirterek “لا رَبِّ فِيهِ”⁸⁸ “لا شَيْئًا”⁸⁹ “لا مَرَدَّ لَهُ”⁹⁰ ve “لا حَرَمَ”⁹¹ örneklerini zikreder. Ancak Nüveyrî'nin “لا حَوْفٌ عَلَيْهِمْ” örneğini değerlendirirken bu lafzın tebrie anlamı taşımadığını ve bu örneğin bir müşkül teşkil ettiğini ifade eder.⁹² Yani Dimyâtî'ye göre, Nüveyrî'nin bu örneklendirmesi anlam yönünden isabetli değildir.⁹³

İzmîrî, medd-i tebrie konusunda Yusuf Efendizâde'ye yönelttiği eleştirileri yalnızca anlam ve nahiv açısından değil, rivayet zincirinin sıhhati yönüyle de ele almaktadır. Ona göre, Nüveyrî bu konuda güvenilir bir kaynak değildir; çünkü *Tayyibetü'n-Neşr*'in yalnızca bir kısmını İbnü'l-Cezerî'den okumuştur. Bu nedenle, onun rivayetleriyle amel edilmesi doğru değildir. İzmîrî, “Üstâzın (Yusuf Efendizâde'nin) iddia ettiği gibi bizim⁹⁴ kıraat senedimiz Nüveyrî'ye ulaşmaz.” diyerek bu kanaatini dile getirir. Ayrıca Zekeriyâ el-Ensârî'nin (öl. 926/1520), adı geçen *Tayyibe* şârihi Nüveyrî'den değil, ez-Zeyn Tâhir b. Muhammed el-Mâlikî (öl. 856/1452)⁹⁵ ve diğer bazı hocalardan kıraat okuduğunu, bu bilginin de Cemâlüddîn Yusuf el-Ensârî (öl. 987/1579)⁹⁶ tarafından nakledildiğini kaydeder.⁹⁷

⁸⁷ Dimyâtî, *İthâf*, 59.

⁸⁸ el-Bakara 2/2.

⁸⁹ el-Bakara 2/71.

⁹⁰ eş-Şûrâ 42/47.

⁹¹ Hûd 11/22.

⁹² Dimyâtî, *İthâf*, 59.

⁹³ Dimyâtî, Nüveyrî'nin yorumunu tümüyle reddetmemiş, ancak örnek seçiminde anlam bütünlüğü bakımından daha titiz olunması gerektiğini vurgulamıştır. Dimyâtî, *İthâf*, 59.

⁹⁴ İzmîrî bu ifadesi ile hem kendisini hem de Yusuf Efendizâde'yi kastetmektedir. Zira İzmîrî'nin kıraat eğitimi aldığı hocalarından birisi Yusuf Efendizâde'dir. Bk. Altıkulaç, “İzmîrî, Mustafa”, 23/530; Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 179; Pilgir, *İsnâd Kiriği Bağlamında Kıraat Tahrîrât Ekolleri*, 108.

⁹⁵ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Nazmü'l-îkyân fî a'yânî'l-a'yân*, thk. Philip Khuri Hitti (New York: el-Matba'atü's-Sûriyye, 1927), 120; Mersafi, *Hidâyetü'l-kârî*, 2/781-782; İzmîrî, *Bedâi'u'l-burhân*, 23.

⁹⁶ Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâira bi e'yânî'l-mietî'l-âşira* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 3/197.

⁹⁷ İzmîrî, *Bedâi'u'l-burhân*, 23.

Sonuç itibariyle bu tartışma, kıraat ilminde mâna, nahiv ve rivayet doğruluğu arasındaki metodolojik hassasiyetleri yansıtmaktadır. Yusuf Efendizâde, anlam merkezli ve belâgat temelli bir yorum sergilerken; Mustafa el-İzmîrî, kıraat rivayetinin güvenilirliğini ve nahivsel istikrarı önceleyen titiz bir metodolojik yaklaşım geliştirmiştir. Osmanlı'da Yusuf Efendizâde dışındaki diğer meslek mensuplarınca Mustafa el-İzmîrî'nin görüşü genel kabul görmüş; medd-i tebrîe yalnızca ismin fetha üzere mebnî olduğu lâ'larda (لَا) uygulanmıştır.⁹⁸ Bu uygulama günümüzde de devam etmektedir.

Aşağıdaki tabloda, lâ-i tebrîe (لَا التبرئة)'nin yer aldığı ve dolayısıyla medd-i tebrîenin vuku bulduğu örnekler gösterilmiştir. Bu kelimeler, Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli sûrelerinde yer alan ve klasik kıraat kaynaklarında medd-i tebrîe örnekleri olarak zikredilen lafızlardır. Bugünkü kıraat tedrisinde medd-i tebrîe bu kelimelerde yapılmaktadır. Mushaf tertibine göre kelimelerin ilk geçtiği yerler tabloda belirtilmiştir; tekrarları ise dipnotlarda gösterilmiştir.

Tablo 1. Medd-i Tebrîenin Uygulandığı Lafızlar (Fetha Üzerine Mebnî Olanlar)

لَا رَبِّبٌ ⁹⁹ el-Bakara 2/2.	لَا عِلْمَ ¹⁰⁰ el-Bakara 2/32.	لَا شَيْئَةَ el-Bakara 2/71.	لَا جُنَاحَ ¹⁰¹ el-Bakara 2/158.
فَلَا عُدْوَانَ ¹⁰² el-Bakara 2/193.	فَلَا رَفَثَ el-Bakara 2/197.	وَلَا فَسُوقَ el-Bakara 2/197.	وَلَا جِدَالَ el-Bakara 2/197.
لَا طَاقَةَ ¹⁰³ el-Bakara 2/249.	لَا خَلْقَ Âl-i İmrân 3/77.	لَا غَالِبَ el-Enfâl 8/48.	لَا خَيْرَ en-Nisâ 4/114.
فَلَا كَاتِبَ ¹⁰⁴ el-En'âm 6/17.	لَا مُبَدِّلَ ¹⁰⁵ el-En'âm 6/34.	لَا شَرِيكَ el-En'âm 6/163.	فَلَا هَادِيَ el-A'râf 7/186.
لَا مَلْجَأَ et-Tevbe 9/118.	لَا تَبْدِيلَ ¹⁰⁶ Yûnus 10/64.	فَلَا رَادَ Yûnus 10/107.	لَا جَزْمَ ¹⁰⁷ Hûd 11/22.

⁹⁸ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erîb* (İbrahim Efendi, 11), 125b-126a; Bostan, *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri*, 249-253.

⁹⁹ Âl-i İmrân 3/9, 25; en-Nisâ 4/87; el-En'âm 6/12; Yûnus 10/37; el-İsrâ 17/99; el-Kehf 18/21; el-Hac 22/7; es-Secde 32/2; el-Mü'min 40/59; eş-Şûra 42/7; el-Câsiye 45/26, 32.

¹⁰⁰ el-Mâide 5/109.

¹⁰¹ el-Bakara 2/229, 230, 233, 234, 235, 236, 240; en-Nisâ 4/23, 24, 102, 128; el-Ahzâb 33/51, 55, el-Mümtehine 60/10.

¹⁰² el-Bakara 2/193; el-Kasas 28/28.

¹⁰³ el-Bakara 2/249, 286.

¹⁰⁴ Yûsuf 10/107.

¹⁰⁵ el-En'âm 6/115; el-Kehf 18/27.

¹⁰⁶ er-Rûm 30/30.

لا عاصم Hûd 11/43.	فلا كَيْل Yûsuf 12/60.	لا تُثْرِب Yûsuf 12/92.	لا مَرْدٌ ¹⁰⁸ er-Ra'd 13/11.
لا مُعَقِّب er-Ra'd 13/41.	لا قُوَّةَ el-Kehf 18/39.	لا مَسَاس Tâhâ 20/97.	لا عَوْج Tâhâ 20/108.
فلا كُفْرَانَ el-Enbiyâ 21/94.	لا بُرْهَانَ el-Mü'minûn 23/117.	لا بُشْرَى el-Furkân 25/22.	لا صَنْبِرَ eş-Şu'ara 26/50.
لا قَيْل en-Neml 27/37.	لا مَقَامَ el-Ahzâb 33/13.	فلا فُوت el-Ahzâb 33/52.	فلا مُمَسِّك Fâtır 35/2.
فلا مُزِيلَ Fâtır 35/2.	فلا صَنْرِيخَ Yâsîn 36/43.	لا ظَلَمَ el-Mü'min 40/17.	لا خِجَةَ eş-Şûrâ 42/15.
لا مَوْلَى Muhammed 47/11.	فلا نَاصِرَ Muhammed 47/11.	لا وِزَرَ el-Kiyâmet 75/11.	

3. Lafzî ve Mânevî Med Sebeplerinin İctimâ ve Hamza Kıraatinde Tercih Meselesi

Bu bölümde, lafzî ve mânevî med sebeplerinin aynı lafızda birleştiği durumlarda Hamza kıraatinde hangi okuyuşun tercih edildiği ele alınacaktır.

492 | db

Kur'ân kıraatinde med uygulamaları çoğunlukla tek bir sebebe dayanmakla birlikte, bazı lafızlarda lafzî ve mânevî med sebeplerinin aynı anda bulunduğu durumlar da görülmektedir. Bu tür yerlerde okuyuşun nasıl gerçekleştirileceği meselesi, hangi med sebebinin esas alınacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Nitekim “لا إله إلا الله” gibi ifadelerde hem lafzî med sebebi olan hemze hem de mânevî med sebebi olan mübalağa (ta'zîm veya tebrîe) birlikte bulunmaktadır. Bu durum, söz konusu lafızlarda med uygulamasının hangi esasa göre gerçekleştirileceği meselesini kıraat usûlü açısından önemli bir tartışma konusu hâline getirmektedir. Bu mesele özellikle Hamza kıraati bağlamında belirgin bir görünüm kazanmıştır. Zira Hamza'nın okuyuşunda söz konusu lafızlarda hem lafzî hem de mânevî med sebebinin bir arada bulunması, bu iki sebep arasındaki tercih meselesini doğrudan gündeme getirmektedir. Bu sebeple bu bölümde, anılan kelimelerde Hamza'nın vasl ve vakf hâllerindeki okuyuş tercihleri ele alınarak lafzî

¹⁰⁷ en-Nahl 16/23, 62, 109; el-Mü'min 40/43.

¹⁰⁸ er-Rûm 30/43; eş-Şûrâ 42/47.

¹⁰⁹ es-Sâffât 37/35.

¹¹⁰ el-Bakara 2/256.

¹¹¹ el-Bakara 2/173.

ve mânevî med sebeplerinin kıraat uygulamasındaki hiyerarşik ilişkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.1. Vasl Hâlinde Lafzî ve Mânevî Med Sebeplerinin İctimâi ve Hamza Kıraatindeki Tercih

Lafzî ve mânevî med sebeplerinin aynı lafızda birleştiği durumlarda okuyuşun hangi esasa göre gerçekleştirileceği meselesi, kıraat usûlünde belirli bir kaide çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamda kıraat âlimleri, bir kelimedede birden fazla med sebebi bulunduğunda “إعمال الأقوى وإلغاء الأضعف”¹¹² ilkesini esas almışlardır. Buna göre güçlü olan sebep işletilir, zayıf olan sebep ise müstakil bir uygulama olarak dikkate alınmaz. Bu çerçevede lafzî med sebebi, mânevî med sebebine göre daha güçlü kabul edilmiştir. Bu kaidenin uygulandığı yerlerden biri “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ”¹¹³, “لَا إِكْرَاهَ”¹¹⁴ ve “فَلَا إِثْمَ”¹¹⁵ gibi lafızlardır. Söz konusu ifadelerde hem hemzenin varlığı sebebiyle ortaya çıkan lafzî med sebebi hem de nefiy yapısının anlamını kuvvetlendiren mânevî med sebebi (ta’zîm veya tebrîe) birlikte bulunmaktadır. Ancak Hamza kıraatinde lafzî sebep daha güçlü kabul edildiğinden, bu tür yerlerde okuyuş hemzenin gerektirdiği med sebebine göre gerçekleştirilir. Bu sebeple söz konusu lafızlar medd-i munfasıl kapsamında değerlendirilir ve vasl hâlinde tûl derecesinde (beş elif) okunur. Buna karşılık mânevî med sebebi müstakil bir uygulama olarak işletilmez. Zira Hamza kıraatinde mânevî med sebebinin gerektirdiği med mertebesi tevessut (üç elif) iken, lafzî sebebe bağlı olarak ortaya çıkan medd-i munfasıl tûl (beş elif) derecesinde okunmaktadır. Bu sebeple söz konusu lafızlarda okuyuş tûl derecesiyle gerçekleştirildiğinde, mânevî med sebebinin gerektirdiği tevessut mertebesi de bu okuyuş içinde zımnen gerçekleşmiş kabul edilir. Böylece aynı lafızda bir araya gelen iki med sebebi, Hamza kıraatinde lafzî sebebin takdimi esasına göre değerlendirilmiş olmaktadır.

¹¹² İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1126-1127-1149-1150; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/305-306.

¹¹³ es-Sâffât 37/35.

¹¹⁴ el-Bakara 2/256.

¹¹⁵ el-Bakara 2/173.

3.2. Vakf Hâlinde Lafzî ve Mânevî Med Sebeplerinin İctimâi ve Hamza Kiraatindeki Durumu

Bu başlıkta, Hamza kiraatinde özellikle “لَا إِكْرَاهَ”¹¹⁶ ve “فَلَا إِكْرَاهَ”¹¹⁷ gibi kelimelerin vakf hâlindeki okunuşu ele alınacaktır. Bu konuya yer verilmesinin sebebi, söz konusu kelimelerde hem lafzî hem de mânevî med sebeplerinin bir arada bulunması ve vakf¹¹⁸ esnasında ortaya çıkan okuyuş vecihlerinin kiraat usûlü açısından açıklığa kavuşturulmasıdır. Bu kelimelerin vakf hâlindeki durumuna erken dönem kiraat kaynaklarında geniş biçimde yer verilmemiştir. Bununla birlikte bazı geç dönem eserlerinde, Hamza kiraatinde vakf esnasında hemzenin teshîli sebebiyle ortaya çıkan vecih farklılıklarına değinildiği görülmektedir.

Lafzî ve mânevî med sebeplerinin etkileşimini gösteren meselelerden biri, vakf hâlinde hemzenin teshîliyle ortaya çıkan okuyuş vecihleridir.¹¹⁹ Hamza kiraatinde “لَا إِكْرَاهَ” ve “فَلَا إِكْرَاهَ” gibi kelimelerde hemze teshîl vechiyle okunarak vakf yapıldığında tûl, tevessut ve kasr olmak üzere üç farklı vecih ortaya çıkar.

Tûl vechinin gerekçesi: Bu vechihte vakf esnasında hemzenin teshîle uğraması dikkate alınmaz; hemzenin aslî şekli esas alınarak tûl vechiyle okunur. Bu yaklaşım, “عدم الاعتداد بعراض التسهيل/teshîlin arızî durumuna itibar edilmemesi” ilkesine dayanır. Bu durumda değişikliğe uğramamış hemze (hemze-i muhakkaka) esas alınır ve med sebebi lafzî kabul edildiğinden okuyuş medd-i munfasıl kapsamında gerçekleşir.

¹¹⁶ el-Bakara 2/256.

¹¹⁷ el-Bakara 2/173.

¹¹⁸ Burada söz konusu edilen vakf, tilâvet içindeki asli duraklardan ziyade, kiraat tedrisinde vecihlerin gösterilmesi amacıyla başvuru olan vakf-ı ihtibârî veya vakf-ı intizârî türüyle ilişkilidir. Vakf-ı ihtibârî, bir kelimenin üzerinde nasıl durulacağını göstermek amacıyla eğitim maksadıyla yapılan vakftir. Vakf-ı intizârî ise bir kelimedede bulunan farklı kiraat vecihlerini göstermek amacıyla yapılan ve kelime üzerinde durulduktan sonra geriden alınarak ilgili vecihlerin okunmasını sağlayan öğretim yöntemidir. “لَا إِكْرَاهَ” ve “فَلَا إِكْرَاهَ” gibi ifadelerde lafiz ve anlam ilişkisi sonraki kelimelerle devam ettiğinden, normal tilâvette bu kelimeler üzerinde vakf-ı tâm veya vakf-ı kâfi türünden bir vakf yapılmaz; ancak eğitim amaçlı olarak vakf-ı ihtibârî yahut vakf-ı intizârî şeklinde durulabilir. Geniş bilgi için bk. Cüreysi, *Nihâyetü'l-kavli'l-müffid*, 153; Atıyye Kâbil Nasr, *Gâyetü'l-mürîd fi 'ilmi't-tecvîd* (Kahire: y.y., 1414/1994), 223-224.

¹¹⁹ İbrahim b. Ali Şehâse es-Semennûdî, *Câmi'ul-hayrât fi tecvîdi ve tahrîri evcûhi'l-kırâât* (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve Ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1428/2007), 356-357; Termesî, *Gunyetü't-talebe*, 808-814; Cemâl Feyyâd, *Kirâetü Hamza b. Habîb ez-Zeyyât* (b.y.: y.y., ts.), 124.

Tevessut vechinin gerekçesi: Bu vecihte vakf esnasında hemzenin teshîle uğraması dikkate alınarak kelime tevessut ölçüsüyle okunur. Bu görüş, “اعتماد بعراض التسهيل/teshîlin arızî durumuna itibar edilmesi” prensibine dayanır. Burada değişikliğe uğramış hemze (hemze-i müsehhele) esas alınır. Böylece sebab-i med mânevî olur ve medd-i tebrîe meydana gelir. Bu vecih, medd-i tebrîeyi tevessut vechiyle okuyanlar için caiz görülmüştür.

Kasr vechinin gerekçesi: Vakf halinde hemzenin teshîle uğraması dikkate alınarak kasr vechiyle okunur. Bu yaklaşımın temel sebebi “اعتماد بعراض التسهيل/teshîlin arızî durumuna itibar edilmesi” prensibidir. Bu vecih, medd-i tebrîeyi kasr mertebesinde okuyanlar için caiz görülmüştür. Başka bir ifadeyle bu vecihte hem lafzî hem de mânevî med sebebinin ortadan kalktığı kabul edilir ve kelime kasr ölçüsüyle okunur.¹²⁰

Vakf hâlinde hemzenin teshîliyle ortaya çıkan bu farklı vecihler, lafzî ve mânevî med sebeplerinin kıraat uygulamasındaki etkileşimini ve ses ile anlam arasındaki dengenin nasıl kurulduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada kıraat ilminde mânevî med olgusu ele alınmış; medd-i ta'zîm ve medd-i tebrîenin mahiyeti, ölçüsü ve kıraat uygulamasındaki yeri incelenmiştir. Ayrıca bu iki med türünün Osmanlı kıraat geleneğindeki tatbikatı ortaya konulmuş; *en-Neşr* tahrîrâtı çerçevesinde etkili olan Yusuf Efendizâde el-Amâsî ile Mustafa el-İzmîrî'nin medd-i tebrîe konusundaki yaklaşımları mukayeseli biçimde değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda medd-i ta'zîmin tevhid vurgusunu güçlendiren bir fonetik te'kîd unsuru olarak değerlendirildiği ve rivayet bakımından takrîb tariki kapsamında bütün kıraat mesleklerinde yer aldığı tespit edilmiştir. Buna karşılık seb'a ve aşere tariklerinde bu uygulamanın yalnızca İstanbul kıraat geleneğine mensup İtilâf ve Sûfî meslekleri tarafından ihtiyarî bir vecih olarak benimsendiği görülmüştür. Bu durum, mânevî med uygulamalarının Osmanlı kıraat tedrisinde yalnızca rivayet edilen bir vecih olarak değil, aynı zamanda tilâvet sırasında anlamın vurgulanmasını sağlayan ve kı-

¹²⁰ Semennûdî, *Câmi'ul-hayrât*, 356-357; Termesî, *Gunyetü't-talebe*, 808-814; Feyyâd, *Kirâetü Hamza b. Habîb*, 124.

raat eğitiminde ses kontrolünü geliştiren bir uygulama olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Medd-i tebrîe ise kıraat imamları arasında yalnızca Hamza ez-Zeyyât'a nispet edilen bir uygulama olup rivayet bakımından takrîb tarikine mahsus bir özellik arz etmektedir. Bu med türünün kapsamı konusunda Yusuf Efendizâde el-Amâsî ile Mustafa el-İzmîrî arasında metodolojik bir görüş ayrılığı bulunduğu tespit edilmiştir. Yusuf Efendizâde, lâ-i tebrîenin isminin merfû ve münevven olduğu durumlarda da tebrîe anlamının devam ettiğini kabul ederek medd-i tebrîenin kapsamını geniş yorumlamıştır. Buna karşılık Mustafa el-İzmîrî, bu med türünün yalnızca ismi fetha üzere mebnî olan lâ'larda uygulanabileceğini savunmuş ve görüşünü rivayet senedi ile nahiv ilkeleri çerçevesinde temellendirmiştir.

Sonuç olarak günümüz kıraat tedrisinde İzmîrî'nin yaklaşımının genel kabul gördüğü ve medd-i tebrîenin yalnızca ismi fetha üzere mebnî olan lâ'larda uygulanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu bulgular, Osmanlı kıraat geleneğinde mânevî med meselesinin rivayet, nahiv ve anlam boyutlarının birlikte değerlendirildiğini ve kıraat ilminin yalnızca fonetik bir okuma disiplini değil, aynı zamanda metodolojik bir yorum alanı olarak ele alındığını göstermektedir.

Kaynakça

- Abdülalîm, Ebûbekir Alî. *el-Mevsû'atü'n-nahviyye ve's-sarfîyyetü'l-müeyyere*. Kahire: Mektebetü İbn-i Sînâ, 2004.
- Ağbal, Davut. "Yusufefendizâde'nin Tefsîru Sûrateyi'l-Beled ve'l-Kevser İsimli Risalesinin Tahkiki". *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (Kasım 2024), 10-38. <https://doi.org/10.18498/amailad.1528641>
- Akaslan, Yaşar. "Bir İlm-i Kırâat Klasîği: Tayyibetü'n-Neşr Fî'l-Kırâati'l-'Aşr". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/3 (2017), 277-310.
- Akcan, Resul. *Kıraat İlmünde Tayyibe Şerh Geleneği: İbnü'n-Nâzım ve Tayyibe Şerhi*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2024.
- Akcan, Resul. "Usûlî İhtilaflar Açısından el-'Unvân ile eş-Şâtıbiyye Mukayesesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 25/1 (Mart 2025), 11-40. <https://doi.org/10.33415/daad.1476939>
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Akdemir, Mustafa Atilla. "Kıraat İlmî Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/45 (Haziran 2018), 15-49.
- Akdemir, Mustafa Atilla. "Kıraat İlmünde Tahrîrât Meselesi". *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi* 6/2 (2018), 83-112.
- Akkuş, Murat - Şen, Mustafa. "Yusufefendizâde Abdullah Hilmi el-Amâsî'nin (öl. 1167/1753) Risâle fî Ecvibeti Mesâil Mimmâ Yete'alleku bi Vücûhi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tahlili". *Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Eylül 2025), 61-95.

- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kurrâları*. İstanbul: Rabbani Yayınevi, 2021.
- Altıkulaç, Tayyar. "İzmiri, Mustafa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/530. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Asar, Muhammet Ali. "Yusufendizâde'nin Mi'râciyye İsimli Eserinde Hadis Kullanımı". *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (Kasım 2024), 39-78. <https://doi.org/10.18498/amailad.1558591>
- Bahar, Murat. "Yusufendizâde'nin Hz. İbrahim'e İsnad Edilen Üç Yalan Meselesini Şerhi". *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (Kasım 2024), 105-130. <https://doi.org/10.18498/amailad.1558881>
- Başal, Abdulhalim. "Hırzû'l-emânî'nin et-Teyşîr'e Kıyasla Ziyadeleri: Türleri ve Pratikteki Durumları Üzerine Bir İnceleme". 13. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu (USVES) Özet Kitapçığı*. ed. Tuğrul Gökmen Şahin. 77-78. Elazığ: Asos Yayınevi, 2022.
- Başal, Abdulhalim. "Şâtıbî'nin (öl. 590/1194) Hırzû'l-emânî'de (eş-Şâtıbiyye) Ta'zîf Ettiği Vecihler ve Bu Vecihlerin Günümüz Kıraat Tedrisatı Pratiğine Yansımaları". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (Aralık 2022), 699-716. <https://doi.org/10.18505/cuid.1147097>
- Bostan, Osman. *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Bostan, Osman. "en-Neşr Merkezli Çalışmalar (Tahrîrât Örneği)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (Haziran 2022), 207-234. <https://doi.org/10.17120/omuifd.1078721>
- Bostan, Osman. "Hamza ve Kıraatinin Özellikleri". *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*. ed. Ahmet Gökdemir. 169-217. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023.
- Budak, Abdulhamit. "Yusufendizâde'nin Yaşadığı Sosyo-Kültürel Ortam". *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (Kasım 2024), 169-205. <https://doi.org/10.18498/amailad.1549715>
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh râcü'l-lüğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'î, 1407/1987.
- Cüreysî, Muhammed Mekkî Nasr. *Nihâyetü'l-kavlî'l-müfîd fi 'ilmi tecvîdî'l-Kur'âni'l-Mecîd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1433/2012.
- Çağıl, Necdet. *Kur'ân Belâgati ve Fonetiki Yönünden Kıraatler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Dabbâ', Ali Muhammed. *el-İdâe fi beyâni usûli'l-kırâe*. thk. Abdurrahman er-Reyis. Beyrut: Dâru'l-Ğavsânî, 1445/2024.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Se'îd. *Câmi'u'l-beyân fi'l-kurâati's-seb'î'l-meşhûra*. thk. M. Kemal Atik. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1420/1999.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Se'îd. *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*. thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâru Ammâr, 1421/2000.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Se'îd. *et-Teyşîr fi'l-kurâati's-seb'*. thk. Otto Pretzl. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1434/2013.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ. *İthâfü fudalâi'l-beşer fi'l-kurâati'l-erba'ate 'aşer*. thk. Enes Mehera. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Edis, Mustafa Salih. "Yusufendizâde ve Vahdet-i Vücûd Risalesi". *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (Kasım 2024), 79-104. <https://doi.org/10.18498/amailad.1549210>
- Enderâbî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Ebî Ömer. *el-İdâh fi'l-kurâât*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazma Eserler, 1350, 1b-206a.
- Esterâbâdî, Radî. *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti'bnî'l-Hâcib*. thk. Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Hifzî. Riyad: Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd, 1414/1993.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Abdulhamid Hendâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Feyyâd, Cemâl. *Kırâetü Hamza b. Habîb ez-Zeyyât*. b.y.: y.y., ts.

- Fırat, Yavuz. "Kırâat İlmi ve Tarikler". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2011), 37-55.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Kiraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri". *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (2019), 91-123.
- Ğalâyînî, Mustafa. *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*. thk. Ali Süleyman Şebâre. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1433/2012.
- Ğazzî, Necmüddîn Muhammed b. Muhammed. *el-Kevâkibü's-sâira bi e'yâni'l-mieti'l-'âşira*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Hamed, Ğânim Kaddûrî. *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd*. Amman: Dâru 'Ammâr, 1428-2007.
- Harîrî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed. *eş-Şifâ fi 'ileli'l-kırâat*. thk. Sâlih el-İmâri - Habîbüllâh es-Sülemî. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Ğavsânî, 1444/2023.
- Hatipoğlu, Mustafa. *Kıraat İlmünde Kaynak Bir Eser İthâfu Fuzalâi'l-Beşer*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2025.
- Havâlide, Târik Mahmûd Selmân. "el-Meddü'l-Ma'neviyyü fi'l-Kırâati'l-Kur'âniyye -Dirâse Savtiyye Delâliyye-". *Câmi'atü Ayn-i Şems Havliyyâtü Külliyyeti'l-Âdâb* 46 (2018), 36-47.
- Hüzelî, Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Ali. *el-Kâmil fi'l-kırâat*. thk. Ebü İbrâhîm Amr b. 'Abdillâh. Dâru Semâ li'l-Kitâb, 1435/2014.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali. *el-Câmi' fi'l-kırâati'l-'aşr ve kırâeti'l-A'meş*. thk. Hâlid Hasan Ebu'l-Cûd. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1437/2016.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn. *Muğni'l-lebîb 'an kütübî'l-e'arîb*. thk. Ramazan b. el-Mübârek - Muhammed Ali Hamdullâh. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1384/1964.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993.
- İbn Mihrân, Ebü Bekr Ahmed. *Risâletü'l-meddât*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Dimaşk: Dâru'l-Ğavsânî, 1442/2021.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Neşru'l-kırâati'l-'aşr*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. 5 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1439/2018.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Takrîbü'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*. thk. Abdullah Muhammed el-Halîfî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2008.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*. thk. Muhammed Temîm ez-Zü'bî. Cidde: Dâru'l-Hüdâ, 1414/1994.
- İbnü'n-Nâzım, Ebü Bekir Ahmed b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000.
- İzmîrî, Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed. *Bedâi'u'l-burhân 'alâ 'Umdeti'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'ân*. thk. Meryem İbrahim Cendeli. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1429/2008.
- Kâdî, Abdu'l-Fettâh. *el-Vâfi fi şerhi-ş-Şâtîbî*. Beyrut: Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzî', 1420/1999.
- Kızılaslan, İshak. "Kurucu Tecvid Metinleriyle İrtibatı Çerçevesinde Hülâsatü'l-'ucâle'de Med ve Kasr Meselesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 68/68 (Haziran 2025), 136-165. <https://doi.org/10.15370/maruifd.1624558>
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlmünde Tahrîrât Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri (Edisyon Kritik)*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Kudât, Muhammed Ahmed Müflih vd. *Mukaddimât fi 'ilmi'l-kırâat*. Amman: Dâru Ammâr, 1422/2001.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Mûdih fi't-tecvîd*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 1442/2020.
- Lûnsî, Hâlid Muhammed Muhammed Hasan. *Nefehâtü'l-'abîr fi ziyâdati's-Şâtîbiyye 'ale't-Teyâsîr*. Dimaşk: Dâru'l-Ğavsânî, 1445/2024.

- Maden, Gülhan. "Osmanlı Döneminden Bir Konulu Tefsir Örneği: Yusufefendizâde'nin Mi'râciyye Adlı Eseri". *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (Kasım 2024), 246-287. <https://doi.org/10.18498/amailad.1558890>
- Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâati's-seb' ve 'ilelihâ ve hiccehâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1435/2014.
- Memî, Mustafa. *İbnü'l-Cezerî'nin en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri*. Uşak: Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.
- Mersafî, Abdülfettâh es-Seyyid Acemî. *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmî'l-bârî*. 2 Cilt. Medine: Mektebetü Tayyibe, ts.
- Muhammed Emin Efendi. *'Umdetü'l-hullân fî îzâhi Zübdeti'l-irfân*. İstanbul: Karahisarizâde Sahaf Esad Matbaası, 1287.
- Muhammed Emin Efendi. *Zühru'l-erîb fî idâhi'l-cem'i bi't-takrîb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 11, 1b-241b.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Nasr, Atıyye Kâbil. *Gâyetü'l-mürîd fî 'ilmi't-tecvîd*. Kahire: y.y., 1414/1994.
- Nüveyrî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*. thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Öge, Ali. *18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Hacıveyiszâde İlim ve Kültür Vakfı, 2019.
- Özdemir, Burçin. "Yusufefendizâde'nin Mecmualarda Yer Alan Şiirleri ve Edebî Yönü". *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (Kasım 2024), 131-168. <https://doi.org/10.18498/amailad.1558166>
- Özkan, Halit. "Yusufefendizâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41-42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Paluvî, Hâmid b. Abdülfettâh. *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*. İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, ts.
- Pilgîr, Eren. *İsnâd Kiriği Bağlamında Kıraat Tahrîrât Ekollerinin Mahiyet ve Metodoloji Analizi -İzmîr'in Bedâi'u'l-Burhân'ı Örneği-*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.
- Pilgîr, Muhammed. "A Study on the Claim that the Amounts of al-Madd al-Far'î (Secondary Madd) Affect the Meanings of the Verses of the Qur'ân". *Tefsîr Araştırmaları Dergisi* 7/Özel Sayı (Eylül 2023), 143-163. <https://doi.org/10.31121/tader.1240733>
- Pilgîr, Muhammed. *Kıraat İlminde Med: Kıraat-i Aşere'nin Ortak Meseleleri Bağlamında*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.
- Pilgîr, Muhammed. "Med Miktarlarının Takdirinde Kullanılan Ölçü Birimleri ve Bunlara Dair Farklı Yaklaşımların İncelenmesi". *Dergiabant* 11/1 (Mayıs 2023), 45-59. <https://doi.org/10.33931/dergiabant.1258927>
- Râcîhî, Abduh. *et-Tatbîku'n-nahvî*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1426/2004.
- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdilkâdir. *Mühtârü's-sihâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1420/1999.
- Sehâvî, Alemüddîn. *Fethu'l-vasîd fî şerhi'l-Kasîd*. thk. Mevlâ Muhammed el-İdrîsî ed-Tâhirî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2002.
- Semennûdî, İbrahim b. Ali Şehâse. *Câmi'ul-hayrât fî tecvîdi ve tahrîri evcûhi'l-kırâat*. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1428/2007.
- Sibtü'l-Hayyât, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. Ahmed el-Bağdâdî. *Kitâbü'l-Mübhic fî'l-kırâati's-semân*. thk. Vefâ Abdullah Kazmâz. Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd, 1405/1985.
- Su'âd Abdülhamîd. *Teysîru'r-Rahmâm fî tecvîdi'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru't-Takvâ, 1431/2010.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 1416/1996.

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Nazmü'l-ıkyân fi a'yânî'l-a'yân*. thk. Philip Khuri Hitti. New York: el-Matba'atü's-Sûriyye, 1927.
- Şahin Aynur, Hatice. "Kırâat İlmi İcâzetnâme Geleneğinde Osmanlı Kırâat Âlimi Mustafa b. Abdîrahmân b. Muhammed el-İzmirî'nin Rolü -Mısır ve Endonezya Örneği-". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 29/1 (Haziran 2025), 251-276. <https://doi.org/10.18505/cuid.1624764>
- Şahin Aynur, Hatice. "Yusufefendizâde'nin Kırâat İlmi İcâzetnâme Geleneğindeki Yeri: Türkiye, Mısır, Malezya ve Endonezya Örnekleri". *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (Kasım 2024), 206-245. <https://doi.org/10.18498/amailad.1563668>
- Şâtübî, Kâsım b. Fîruh. *Hırzül-emânî ve vehü't-tehânî*. Mektebetü Dâru'l-Hüdâ ve Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1426/2005.
- Taberî, Ebü Ma'şer. *et-Telhîs fi'l-kırâati's-semân*. thk. Muhammed Hasan Akil Musa. Cidde: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li Tahfizi'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1412/1992.
- Termesî, Muhammed Mahfûz b. Abdillâh b. Abdilmennân. *Gunyetü't-talebe bi şerhi't-Tayyibe*. thk. Abdullah b. Muhammed b. Süleymân el-Cârullah. Medine: Daru't-Tedmüriyye, 2. Basım, 1440/2019.
- Tetik, Necati. "Kur'ân Tilâvetinde Medd-i Bedel Vurguları". *EKEV Akademi Dergisi* 3/2 (2001), 109-120.
- Türkmen, Ömer. "Bazı Kırâat Vecihleri Özelinde İbnü'l-Cezerî'nin Şâtübî'yi Tenkit ve Tashihi: eş-Şâtibiyye'nin Şârihleri ve Kırâat Farklılıkları Tedrisatı Ekseninde Bir Değerlendirme". *Eskiye* 57 (Haziran 2025), 651-675. <https://doi.org/10.37697/eskiye.1566293>
- Üren, Halil İbrahim. *Molla Muhammed Emin Efendi ve 'Umdetü'l-Hullân fi İzâhi Zübdeti'l-İrfân Adlı Eserin Kırâat İlmindeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Yusuf Efendizâde, Yusuf Efendizâde Abdullah Hilmi. *el-İtilâf fi vücûhi'l-ihtilâf*. thk. Ali Öge - Halil İbrahim Üren. İstanbul: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı, 2022.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Zebîdî, Muhammed Murtezâ. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. İbrahim et-Terzî. 40 Cilt. Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti'l-Kuveyt, 1421/2000.
- Zü'bî, Muhammed Temîm b. Mustafa 'Âsım. *Teyşîru'l-fettâhi'l-'alîm şerhu Tenkîhi Fethi'l-kerîm fi tahrîri evcûhi'l-Kur'âni'l-'Azîm*. Medine: Müessesetü'd-Duhâ, 1439/2018.

